

TELHÎSÜ'L-MİFTÂH'IN BEYÂN BÖLÜMÜNÜN MÜTERCİMİ BİLİNMEYEN BİR TERCÜMESİ

Ahmet AKDAĞ*

Geliş Tarihi: Mayıs, 2016

Kabul Tarihi: Eylül, 2016

Öz

Hatîb el-Kazvînî'nin belâgate dair *Telhîsü'l-Miftâh* adlı eseri, yazıldığı günden itibaren belâgatle ilgilenen âlimlerin temel başvuru kaynaklarından birisi hâline gelmiştir. Arapça olarak kaleme alınan bu eser, kendisinden daha fazla kimsenin yararlanılması için başka dillere de tercüme edilmiştir. Söz konusu eserin tercüme edildiği dillerden birisi de Türkçedir. *Telhîsü'l-Miftâh*'ın Türkçeye tercüme süreci, Osmanlı döneminden başlayarak günümüze kadar devam etmiştir. *Telhîs*'in Türkçe tercümeleri hakkında şimdiye kadar çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada *Telhîs*'in daha önce herhangi bir bilimsel çalışmaya konu edilmemiş bir tercümesi üzerinde durulacaktır. Söz konusu tercüme, *Telhîs*'in yalnızca beyân ilmiyle ilgili kısmında yer alan konuların Türkçeye tercümesinden oluşmaktadır. Bu tercümenin kim tarafından nerede ve ne zaman yapıldığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Mütercimi bilinmeyen bu eserin şimdilik tek nüshası tespit edilebilmiştir.

Çalışmamızın giriş bölümünde kısaca belâgat ilminin tarihi süreç içerisindeki gelişimine değinilmiştir. Bu giriş kısmından sonra eserin nüsha tavsifi yapılmıştır. Daha sonra eserin mütercimi, muhtevası, üslûbu ve imlâ özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu değerlendirmelerden sonra ise eserin transkripsiyonlu metnine yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Hatîb el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, Belâgat, beyân, tercüme.

A TRANSLATION OF BEYÂN, THE SECOND PART OF TELHÎSÜ'L-MİFTÂH, BY AN UNKNOWN TRANSLATOR

Abstract

Khatib al-Qazvini's famous work about rhetoric, *Telhîsü'l-Miftâh*, has been one of the fundamental sources of scholars interested in rhetoric since it was written. This work, which was written in Arabic, has been translated into various languages for the benefit more people. One of these languages is Turkish; the translation process of *Telhîsü'l-Miftâh* into Turkish started during Ottoman era and continues up to the present. Various studies have been done on the Turkish translations of *Telhîsü'l-Miftâh*. This study focuses on a translated version of *Telhîs* about which no scientific study has been done yet. This version only consists of the translations of the parts which deal with beyân in *Telhîsü'l-Miftâh*. There is no available information about where, when or by whom this translation was made. Only one copy of this translation is extant.

In the introduction section of the study, the historical development of rhetoric is briefly mentioned. The next section describes the aforementioned

* Arş. Gör.; Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmetakdag4402@gmail.com.

copy of the work. This is followed by information and discussion regarding the translation, content, style and orthography of the work. The last section includes the transcript of the work.

Keywords: Khatib al-Qazvini, *Telhîsü'l-Miftâh*, rhetoric, beyân, translation.

Giriş

Belâgat ilmine dair müstakil eserler yazılmadan önce belâgatle ilgili bahisler, Câhız, İbnü'l-Mu'tez, Abdülkâhir Cürçânî, Zemahşerî, Fahreddîn-i Râzî gibi âlimlerin nahiv, sarf, edebiyat, kelâm, fıkıh, lügat, tefsir, mantık vb. konularda yazdıkları eserlerin çeşitli bölümlerinde yer almıştır. Sekkâkî, farklı âlimlerin eserlerinde dağınık bilgiler halinde bulunan belâgate dair mevzuları, *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserinin belâgatle ilgili üçüncü bölümünde bir araya toplamış ve belâgati me'ânî, beyân ve bedî' olmak üzere üç başlık altında tasnif etmiştir. Sekkâkî'nin bu eseri, kendisinden sonraki âlimler üzerinde önemli bir tesir bırakmıştır. Bundan dolayı Sekkâkî'nin eserine çok sayıda şerh, tercüme, hâşiye ve muhtasar yazılmıştır. Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ı, *Taftazânî'nin Mutavvel* ile *Muhtasar*'ı, Seyyid Şerîf Cürçânî'nin *Misbâh fi Şerhi'l-Miftâh*'ı gibi eserler bunlardan en önemlileri olup Osmanlı medreselerinde de ders kitabı olarak okutulanlar arasındadır (Saraç, 2013: 24-25).

Yukarıda zikredilen eserlerin tamamının Arapça ve Arapçanın da dönemin bilim dili olmasından dolayı Osmanlı medreselerinde de bu eserler Arapça olarak okutulmuştur. Bunlardan Hatîb el-Kazvî'nin, *Miftâhu'l-Ulûm*'un belâgate dair üçüncü bölümündeki meseleleri özetlediği, ondaki fazla ve gereksiz ayrıntıları kısalttığı, kapalı ifadeleri açıklığa kavuşturduğu, bazı durumlarda Sekkâkî'yi tenkit edip konuyla alakalı diğer belâgat üstatlarından yararlandığı ve kimi zaman kendi görüşlerini de aktardığı *Telhîsü'l-Miftâh*'ı, kendisinden sonra İslâm dünyasında birçok âlimin takdirini kazanmıştır. Bu ilgi ve takdirin sonucu olarak bu esere Anadolu sahasında da çoğu Arapça olmak üzere birçok tercüme, şerh, hâşiye ve muhtasar yazılmıştır. *Telhîs*'in Arapça, Farsça, Türkçe tercüme, şerh, hâşiye ve muhtasarlarının adlarına Mehmet Yalar (1997: 83-92), İbrahim Şaban (2008: 119-134; 2011: 108-132), A. Sami Benli (1991: 129-198), M. A. Yekta Saraç (2004: 311-344), Ömer İshakoğlu (2004) gibi araştırmacıların eserlerinde yer verilmiştir. *Telhîs*'in yalnızca Türkçe tercüme, şerh ve telifleri hakkında ise Mücahit Kaçar bilgiler vermiştir (2015: 47-50).

Telhîsü'l-Miftâh'ın müellifi Hatîb el-Kazvî 1268 yılında Musul'da doğmuş olup tam adı Ebü'l-Me'âlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvî eş-Şâfi'î'dir. Çeşitli medreselerde müderrislik görevinin yanı sıra hatiplik görevini de üstlenmiştir. Uzun yıllar Şam'daki Emeviyye Camisi'nde hatiplik yaptığı için Hatîbü Dımaşk

unvanıyla tanınmıştır. Kazvîni, 1338 yılında vefat etmiş olup Emeviyye Camisi'nin önündeki kabristana defnedilmiştir (Durmuş, 2002: 156).

Kazvîni'nin *Telhisü'l-Miftâh* adlı eseri bir dibâce, bir mukaddime, üç ana bölüm ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Eserin mukaddimedden sonraki birinci bölümünde me'ânî ilmi, ikinci bölümünde beyân ilmi, üçüncü bölümünde ise bedî' ilminin konuları anlatılmaktadır. Beyân ilmine dair olan ikinci bölümde teşbîh, hakikat ve mecâz, istiâre ve kinâye konuları üzerinde durulmuştur. Çalışmamızda *Telhis*'in beyân ilmiyle ilgili ikinci bölümünü tercüme eden bir eser üzerinde durulacaktır.

Eserin Mütercimi Hakkında

Bu eserin kim tarafından, nerede ve ne zaman tercüme edildiği hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Aynı zamanda eserin telif mi istinsah mı olduğu da belli değildir. Süleymaniye Kütüphanesi Kemankeş Bölümü 649 numarada bu eserin haricinde üç eser daha kayıtlıdır. Bunlar Tuhfe-i Şâhidî'de Türkçe Lugat ve Arûz, Arûz-ı Türkî ve Risâle fî İlmi'l-Kâfiye adlarıyla kayıtlıdır. Bu eserlerde de eserin müellifi veya müstensihi hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak bu numarada kayıtlı eserlerin son sayfasında bulunan vakıf kaydında eserin Kemankeş lakaplı Seyyid Abdülkâdir Emîr Hoca tarafından Üsküdar'daki Vâlîde-i Atîk Câmisi'ne vakfelediği bilgisi bulunmaktadır. Seyyid Abdülkâdir Emir Hoca'nın ölüm tarihinin H. 1151/M. 1738-9 olduğu ve aynı zamanda adı geçen kişinin H. 1135/M. 1722-3'te bahsedilen camiye eserlerini bağışladığı (Kut ve Bayraktar, 1984: 130-131; Koçu, 1958: 119) bilgilerinden hareketle bu eserin en azından 1722-3 veya 1738-9 tarihlerinden önceki bir tarihte kaleme alındığını söylemek mümkündür. Eserin sonundaki vakıf kaydı şu şekildedir:

Bu haķir ü faķir ü pür-taķşir es-Seyyid el-Hacı 'Abdu'l-ķâdir el-ma' ruf bi-Emir H'ace Kemankeş el-Üsküdarî bu kitâb-ı müstetâbı mülkümden iħrâc idüb Üsküdar'da vâķi' Vâlîde-i 'Atîķ câmi'-i şerîfine şol şartla vaķf eyledüm ki talebe-i 'ulümdan her kime iķtizâ iderse rehn-i ķavî veyâħod kefilî¹ ile virilüb tâ ķırâ'atı tamâm olunca ħıfz idüb nişân için kâģırdın bükme ve cildin sökmeye ve uşak eline virmeye ve tebdil ü taģyir itmeye. Eger şartların birinüħ ħilâfî zuħur iderse tazmîn olma ²فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ nazm-ı kerîmi feħvâsinca âşim olmayalar.

Eserin Nüsha Tavsifi

¹ Metinde şeklinde imlâ edilmiştir.

² Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır (Kur'ân-ı Kerîm, Bakara: 181).

Eser, Süleymaniye Kütüphanesi Kemankeş Bölümü 649/3 numarada 48b-71b sayfaları arasında kayıtlı bulunmaktadır. 205x112 dış ve 140x77 mm iç ebatlarına sahip olan bu eser, talik hatla yazılmıştır. Eserin ilk ve son sayfaları hariç her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Başlıkların kırmızı mürekkeple yazıldığı bu eser, kütüphanenin katalogunda "Risâle-i Bedî'" başlığıyla kaydedilmiştir. Ancak eserde, eserin ismine dair herhangi bir adlandırma yapılmamıştır. Aynı zamanda katalogta bildirildiğinin aksine bu eser, bedî' ilmi ile alakalı olmayıp beyân ilmi hakkındadır. Yaptığımız araştırma ve karşılaştırmalar sonucu eserin, Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh* adlı eserinin beyân bölümünün tercümesi olduğu tespit edilmiştir. Eserde konu başlıkları ve *Telhîs*'te misal getirilen mısra ve beyitlerin önüne yazılan "şi'r" ile bu misallerden sonra yazılan "neşr" kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Eserin Muhtevası ve Üslûp Özellikleri

Eser, besmele ile başlamaktadır. Besmeleden sonra "ammâ ba'd" denilerek *Telhîs*'in tercümesine geçilmiştir. Eserde ele alınan ilk konu hakikat ve mecâzdır. Hakikat ve mecâzın tariflerinin yapıldığı ilk paragraf, *Telhîs*'te me'ânî ilminin ahvâl-i isnâd-ı haberî konusunda değinilen hakikat ve mecâza dair kısmın tercümesidir.

Eserde belâgatle ilgili olan terimler, gerek *Telhîs*'ten hareketle gerekse mütercim tarafından tarif edilmiştir. Eserde yer alan belâgate dair terimler ve bu terimlerin tarifleri şu şekildedir:

Tablo 1: Eserdeki Belâgate Dair Terimler ve Bu Terimlerin Tarifleri

Hakikat-ı Lugaviyye	Şol kelimedür ki vâzi' važ' itdüğü ma' nâda isti' mâl olına važ' kaydıyla (vr. 49a).
Mecâz-ı Müfred	Şol kelimedür ki vâzi' važ' itdüğü ma' nânuñ ğayrında isti' mâl olına bir 'alâka sebebinden ki mevzû'un lehi irâdeden mâni' olan qarîne ile ma' an mevcûd ola (vr. 49a).
Mecâz-ı Mürekkeb	Şol lafz-ı mürekkebdür ki ma' nâ-yı ašlisine müşebbeh olan ma' nâda isti' mâl olına (vr. 49b).
Mecâz-ı Mürsel	Oldur ki ma' nâ-yı haqîkî ile ma' nâ-yı mecâzî beyninde olan 'alâka müşâbehetün ğayrı ola (vr. 50b).
Teşbih	Lugâtda beñzetmege dirler ve iştilâhda هُوَ الدَّلَالَةُ عَلَى مُشَارَكَةِ أَمْرٍ لِأَخْرَجٍ فِي مَعْنَى لَا عَلَى التَّجْرِيدِ وَجِهَ الْإِسْتِعَارَةِ وَالْحَقِيقَةَ وَالْإِسْتِعَارَةَ بِالْكَتَابَةِ وَالتَّجْرِيدَ ³ vechi üzere olmaya (vr. 53a).
Teşbih-i Maklûb	Oldur ki vech-i sebebde nâkış olan müşebbehün bih kılına ekmeliyyetini iddi' â kaşd eylemek için (vr. 57a).
İstiâre	Şol şey 'dür ki teşbihün tarafeyninden birini zikr idüb taraf-ı âheri murâd idesin müşebbehün müşebbehün bih cinsine duhûlünü müdde' i olduğuñ hâlde (vr. 57b).
İstiâre-i Asliyye	Oldur ki müste'âr ism-i cins ola ya' nî ğayr-ı müştak ola (vr. 58a).
İstiâre-i Tebe'iyye	Oldur ki lafz-ı müste'âr ism-i cins olmaya ya' nî ef'âlde ve müştakât-ı ef'âlde ism-i fâ' il ve ism-i mef'ül ve şıfat-ı müşebbehe gibi ve sâ'ir müştakâtta ism-i zamân ve ism-i mekân ve ism-i âlet gibi ve müştakât hükümünde olan esmâ'-ı ef'âlde ve ğurûfda olan isti'âreler tebe' iyyedür (vr. 59a-59b).
İstiâre-i Musarraha	Oldur ki erkân-ı teşbihden müşebbehün bih zikr olına ya' nî müşebbehün bihün lafzıdır ki müşebbehde isti' mâl olına (vr. 60b).
İstiâre-i Mekniyye	Oldur ki erkân-ı teşbihden müşebbeh mezkûr ola müşebbehün bihün

³Teşbih, bir şeyin başka bir şeye manada ortaklığına delâlet etmesidir. Teşbihten murad, ne istiâre-i tahkikiyye ne de istiâre bi'l-kinâye üzerine olanıdır. Hatta tecrîd tariki üzere olan da değildir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 408).

	mülâyemetine muķārenetle (vr. 60b).
İstiāre-i Tahkikiyye	Oldur ki müşebbeh-i metruķuñ ma' nāsı yā ħissen yā 'aķlen müteħaķķaķ ola. Ya' nī lafz-ı müste'ār emr-i ma' lūma naķl olına (vr. 61a).
İstiāre-i Tahyiliyye	Oldur ki müşebbehün bihe muħtaş olan emr müşebbehe işbāt olına. Şöyle ki müşebbehe ne ħissen ve ne 'aķlen bir müsemmä olmaya ki işbāt olınan emrün ismi ol müsemmäya itlāk olına (vr. 61b).
İstiāre-i Mutlaka	Oldur ki müste'arun minhūñ ve müste'arun lehūñ mülâyiminden bir şey'e muķārin olmaya (vr. 63a).
İstiāre-i Mücerrede	Oldur ki müste'arun lehūñ ya' nī müşebbehūñ mülâyimine muķārin ola (vr. 63a).
İstiāre-i Müreşşaha	Oldur ki müste'arun minhūñ ya' nī müşebbehūñ bihūñ mülâyimine muķārin ola (vr. 63b).
İstiāre-i Vifakiyye	Oldur ki şarafeyni şey'-i vāħidde müctemi' olmaķ mümkin ola (vr. 65a).
İstiāre-i İnādiyye	Oldur ki şarafeynūñ şey'-i vāħidde ictimā'ı mümkün olmaya (vr. 65b).
İstiāre-i Āmmiyye	Oldur ki cāmi' zāhir olduğundan mübtezel ola (vr. 67a).
İstiāre-i Hāssiyye	Şol ġarībbedür ki aña ancaķ ħavāş muħtali' olur ġarābet daħi ba' zı kerre nefsi-şebhe vāķi' olur (vr. 67a).
Kināye	Luġatde terk-i taşriħe dirler ammā işlāħda ⁴ لفظ أريد به لأزْمُ مَعْنَاهُ مَعَ جَوَازِ إِزَادَتِهِ مَعَهُ ya' nī kināye şol lafzdir ki ma' nā-yı ħaķiķisinūñ lāzımı murād ola. Şöyle ki ol ma' nā-yı lāzım ile ma' nā-yı ħaķiķi murād olınmaķ cā'iz ola (vr. 68b).
Ta'riż	Bir mevşūf ġayr-ı mezkūr için mesūķa olsa ol kināyeye ta'riż dirler (vr. 71a).
Telviħ	Lāzım ile melzūm beyninde vesāyiħ keşire olsa ol kināyeye telviħ dirler (vr. 71a).
Remz	Lāzım ile melzūm beyninde vesāyiħ-i ħalile olsa lüzümüñ ħafāsıyla ol kināyeye remz dirler (vr. 71a).
İmā ve İşāret	Lāzım ile melzūm beyninde vesāyiħ-i ħalile olsa lüzümde ħafā olmaķsızın ol kināyeye imā ve işāret dirler (vr. 71a).

Mütercim hakikat-ı lugaviyye, mecāz-ı müfred, mecāz-ı mürekkeb, teşbîh, istiāre ve kināye terimlerini tarif ederken evvelâ bu terimlerin *Telhis*'teki tariflerinin orijinal dildeki hâllerine yer vermiş, ardından "ya'nî" diyerek bu cümleleri Türkçeye tercüme etmiştir. Arapça verilen cümleler tercüme edildikten sonra ilgili konuların geri kalan kısımlarının yalnızca tercümesi yapılmıştır.

Mütercim, *Telhis*'te şâhid gösterilen ibare, âyet, hadis, mısra ve beyitleri evvela *Telhis*'teki orijinal şekli olan Arapça ile yazmış, ardından söz konusu misalleri Türkçeye tercüme etmiştir. Mütercimin söz konusu misallerin istişhâd yönlerine de genellikle değindiği görülmektedir. Söz gelimi *Telhis*'te teşbîhin maksatları bölümünde müşebbehin, meydana gelmesinin mümkün olduğunu açıklamak hususuna "فَأَنَّ الْمِسْكَ بَعْضُ دَمٍ / فَإِنَّ تَفُوقَ الْأَنْثَامِ وَ أَنْتَ مِنْهُمْ" ⁵بَعْدَ الْعَزَالِ" beyti misal getirilmiş; ancak beytin hangi yönden bu konuya örnek teşkil ettiği açıklanmamıştır. Tercümede ise söz konusu beytin "ya' nī sen enāmdan olduğun hâlde enāmi tefevvūķ iderseñ 'aceb degüldür. Zirā misk daħi ġazāluñ deminden ba' zıdur" (vr. 56b) şeklinde tercümesi yapıldıktan sonra misal getirilmesinin sebebine şu şekilde değinilmiştir:

Ammā bu cihetden misk sā'ir demden mu' teberdür. Vaķtā ki şā'ir memdūħuñ enām üzere tefevvūķını iddi'ā eyledi ise bu ħayşiyetle ki beynlerinde müşābehet ħalması

⁴ Kendisiyle hakiki manayı murad etmenin caiz olmasıyla birlikte asıl itibarıyla hakiki mananın lüzümünün murad edildiği bir lafızdır (Ustaosmanoġlu ve Şahin, 2012: 535).

⁵ Sen onlardan biri olduğun hâlde, bütün insanlara üstün durumda isen (bunda şaşılacak bir şey yok) zira misk de geyik kanından bir kısımdır (Ustaosmanoġlu ve Şahin, 2012: 441).

ve bi-re'sihi bu aşl ve bi-nefsihi bu cins oldu. Pes bu da'vā zāhirde mümteni' olmak ile müşebbehūn hālını miskūn hālüne teşbīh ile imkânını beyân eyledi (vr. 56b).

Mütercim, Telhîs'te bir mısra'ı misal getirilen bazı beyitlerin diğer mısra'ına da eserinde yer vermiştir. Örneğin Telhîs'te istiâre-i tebe'iyeye konusuna "فَقَتَلَ الْبُحْلَ وَ أَحْيَا السَّمَاخَا" mısra'ı misal getirilmişken, tercümede söz konusu beytin "جُمِعَ الْحَقُّ لَنَا فِي إِمَامٍ"⁶ şeklindeki diğer mısra'ına da yer verilmiştir.

Eserdeki konuların sıralanışı *Telhîs*'teki sıralanış ile farklılık göstermektedir. *Telhîs*'te beyân ilminin konuları; teşbīh, hakikat, mecâz, istiâre ve kinâye şeklinde sıralanmışken, bu eserde; hakikat, mecâz, teşbīh, istiâre ve kinâye şeklinde sıralanmıştır.

Telhîs'te mecâz ve hakikatten her birinin lugavî, şer'î, örfî-i hâs ve örfî-i âm olduğu belirtilmiş ve -tarifleri yapılmadan- bunlardan her birisine misaller getirilmiştir. Tercümede ise bu terimler kısa da olsa birer cümle ile tarif edilmiştir. Söz konusu terimlerin tariflerinin akabinde *Telhîs*'teki misalleri zikredilmiştir. Bu terimlerin tarifleri ve misalleri şu şekildedir:

Lugavî oldur ki vâzi'ı ehl-i luğat ola esed gibi haqîkat-i luğaviyyedür sebu'-ı maḥşûş için ve mecâz-ı luğavîdür recül-i şücâ' için. Şer'î oldur ki vâzi'ı ehl-i şer' ola şalât gibi haqîkat-i şer'iyedür 'ibâdet-i maḥşûşa için mecâz-ı şer'îdür du'â için. 'Örfî-i hâş oldur ki nâkili müte'ayyen ola fi'l gibi 'örfiyye-i hâşşadur lafz-ı maḥşûş için mecâz-ı 'örfî-i hâşşadur hades için. 'Örfî-i 'âm oldur ki vâzi'ı müte'ayyen olmaya dâbbe gibi haqîkat-i 'örfiyye-i 'âmedür kavâim-i erba'a şâhibi için mecâz-ı 'örfî-i 'âmdur insân için (vr. 50a-50b).

Mütercim, bazı konuları tercüme ederken *Telhîs*'te bulunmayan misaller getirmiştir. Tercümede olup da kaynak metinde bulunmayan misaller ve bunların misal getirildikleri konular şu şekildedir:

Tablo 2: Tercümede Olup da Kaynak Metinde Bulunmayan Misaller ve Bunların Misal Getirildiği Konular

Tercümede olup <i>Telhîs</i> 'te bulunmayan misaller	Misal getirilen konular
خذ الكتاب diyicek yirde خذ الفرس mişilli galaş ve recül-i şücâ' da isti'mâl olunan esed mişilli mecâz ta'rif-i haqîkatden hâric kaldılar (vr. 49a).	Hakikat-ı Lugaviyye
سال الميزاب gibi mizābu'n ma' nā-yı haqîkîsi Fârisîce nâvdân didikleridür ma' nā-yı mecâzîsi mādur (vr. 50b).	Mecâz-ı mürsel
Şüret-i menkûşe ile feresūn şüreti gibi ya'nî müşâreketi gibi (vr. 51a).	Mecâz-ı mürselin şekl alâkası
مِشْرَاً كَافُورٍ نَهْدَ اسْمِ زَنْكِي كَافُورٍ Neşr ya'nî siyâh zengîye beyâz kâfûr itlâkı gibi (vr. 51a).	Mecâz-ı mürselin tezâd alâkası
أَخَذْتُ بِالْخَمْرِ (vr. 51a).	Mecâz-ı mürselin sebebiyyet alâkası
شَرِبْتُ الْإِثْمَ (vr. 51a).	Mecâz-ı mürselin müsebbebiyyet alâkası
Nâr zikr idüb harâret murâd itmek (vr. 51b).	Mecâz-ı mürselin melzûmiyyet alâkası
Harâreti zikr idüb nâr murâd itmek (vr. 51b).	Mecâz-ı mürselin lâzîmiyyet alâkası
Hayvân zikr idüb insân murâd itmek (vr. 51b).	Mecâz-ı mürselin itlâk alâkası

⁶ Cimriliği öldürüp cömertliği diriltten imamda bizim için hak toplandı (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 506).

İnsân zikr idüb hayvân murâd itmek (vr. 51b).	Mecâz-ı mürselin takayyüd alâkası
Dâhik zikr idüb mâşî murâd itmek (vr. 51b)	Mecâz-ı mürselin hâsın ismini 'âma itlâk alâkası
Mâşî zikr idüb dâhik murâd itmek (vr. 52a).	Mecâz-ı mürselin umûm alâkası
يَا كَلْبَنَ كَلَّ لَيْلَةَ إِكْفَا (vr. 52b).	Mecâz-ı mürselin ma'nâ-yı mecâzî ma'nâ-yı hakîkîden bedel olmak alâkası
عَلِمْتُ نَفْسِي ⁷ (vr. 52b).	Mecâz-ı mürselin nekâret alâkası
أَدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا ⁸ (vr. 52b).	Mecâz-ı mürselin ta'rîf bi'l-lâm alâkası
يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ الْكَلِمَاتِ ⁹ (vr. 53a).	Mecâz-ı mürselin hazf alâkası
Şib ^c ve cû ^c ve feraḥ ve ğam ve ğazab ve ḥavf gibi (vr. 54a).	Teşbihin iki tarafının (müşebbeh ve müşebbehün bih) aklî olması
رَأَيْتُ أَمْدًا يَقْتَرِسُ (vr. 64b).	İstiâre-i müreşşaha
وَقَطَعْنَا هُمْ فِي الْأَرْضِ أَمَمًا ¹⁰ (66b).	İstiârede câmi'in (ortak yanın) müsteârun minh ve müsteârun leh kavramına dâhil olması
أَوْ مَا رَأَيْتُ الْمَجْدَ الْقَى رَحْلُهُ فِي آلِ طَلْحَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْوُلْ ¹¹ (vr. 71a).	İmâ ve işâret

Telhis'te mecâz-ı mürselin sebebiyyet, müşebbebiyyet, âlet, külliyyet, cüz'iyet, kevn-i sâbık, kevn-i lâhık, mahalliyyet ve hâliyyet olmak üzere 9 alâkası zikredilmiştir. Tercümede ise bu alâkalara şekil, sıfat, tezâd, melzûmiyyet, lâzımiyyet, itlâk, takayyüd, hâsın ismini 'âma itlâk, umûm ('âmin ismini hâsa itlâk), mücâveret, ma'nâ-yı mecâzî ma'nâ-yı hakîkîden bedel olmak, isti'dâd, nekâret, ta'rîf bi'l-lâm, hazf, ziyâde olmak üzere 16 alâkâ daha ilave edilerek toplam 25 alâkaya yer verilmiştir.

Teşbih konusu kapsamında ele alınan *Telhis*'teki bütün mevzular tercümede yer almamaktadır. Bu konuyla alakalı *Telhis*'te olup da tercümede bulunmayan mevzuları başlıklar itibariyle şöyle sıralamak mümkündür: Vech-i şebihin mürekkebi hissi olması, vech-i şebihin mürekkebi aklî olması, teşbihin müşebbeh ve müşebbehün bih itibariyle dört kısmı (müfredi müfrede teşbih, mürekkebi mürekkebe teşbih, müfredi mürekkebe teşbih, mürekkebi müfrede teşbih), teşbihin bölümleri (teşbih-i melfûf, teşbih-i mefrûk, teşbih-i tesviye, teşbih-i cem), vech-i şebihin itibariyle teşbihin kısımları (mufassal, mücmel, temsîl, gayr-ı temsîl), karîb-i mübtezel, baîd-i garîb, edat itibariyle teşbihin kısımları (müekked, mürsel), garaz itibariyle teşbihin kısımları (makbûl, merdûd).

Mütercim, eserinin bazı yerlerinde tercüme ettiği cümle veya kaynak metinde misal getirilen ibare, âyet, hadis, mısra ve beyit hakkında "tafsîli budur" diyerek bazı açıklamalar yapmıştır. Örneğin *Telhis*'te istiâre-i tebe'iyeye konusuna misal getirilen ¹²"نَطَقَتِ الْحَالُ وَالْحَالُ نَاطِقَةٌ" cümlesindeki hangi kelimenin müşebbeh, müşebbehün bih ve vech-i şebihin olduğunu "mişâl-i mezkûrda nuḥk-ı nâṭik müşebbehdür delâlet-i hâl müşebbehün bihdür vech-i teşbih izâh ma'nen ve işâl ile'z-zihndür" (vr. 59b) şeklinde açıkladıktan sonra "tafsîli budur" diyerek şu açıklamada

⁷ Nefsimi bildim.

⁸ Kapısından eğilerek girin (Kur'ân-ı Kerîm, Bakara: 58).

⁹ Şaşırmanız için Allah size açıklama yapıyor (Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ: 176).

¹⁰ Onları (yahudileri) grup grup yeryüzüne dağıttık (Kur'ân-ı Kerîm, A'râf: 168).

¹¹ Sen cömertliğin âl-i Talha'nın içine yükünü attığını ve oradan da çıkmadığını görmedin mi (Arslan, 2015: 111).

¹² Hal konuştu ve durum böyle anlatıyor (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 505).

bulunmuştur: "Tafşili budur ki نَطَقَتْ fi' linüñ maşdarı olan nuṭṭa delâlete teşbih olındı ba' de nuṭṭa delâlet için isti'âre kılandı ba' de nuṭṭa müste'ârdan نَطَقَتْ müştak oldı dâll ma' nâsına nâṭıḳ müştak oldı dâll ma' nâsına" (vr. 59b).

Mütercim, eserin bazı kısımlarında Taftazânî'nin *Muhtasarul-Meânî* adlı eserinden istifade etmiştir. Söz gelimi istiâre-i inâdiyye'nin çeşitlerinden istiâre-i tehekkümiyye ve istiâre-i temlihiyyeyi tarif ederken *Muhtasarul-Meânî*'den ٱَلَّتِي مُشْتَمِلٌ فِي ضِدِّهِ مَعْنَاهَا الْحَقِيقِيّ أَوْ نَقِيضِهِ لِتَنْزِيلِ ٱَلَّتِي مُشْتَمِلٌ فِي ضِدِّهِ مَعْنَاهَا الْحَقِيقِيّ أَوْ نَقِيضِهِ لِتَنْزِيلِ şeklindeki cümleyi alıntılamıştır.¹³

Eserdeki istiârenin tarifine dair Arap alfabesiyle verilen " هِيَ بِأَنَّ تَذَكَّرَ أَحَدَ طَرَفِي الشَّيْبِيهِ وَ تُرِيدُ " "بِهِ الطَّرَفِ الْأَخَرَ مُدْعِيًا دُخُولَ الْمُشْبَهِي فِي جِنْسِ الْمُشْبَهِي بِهِ"¹⁴ şeklindeki ilk cümle, *Telhis*'te Sekkâkî'nin tarifi olarak belirtilmiştir.

Telhis'teki istiâre-i mekniyye ile istiâre-i tahyiliyye konusunda bazı ihtilâfların mevcut olduğunun söylendiği kısım tercüme edilirken mütercim tarafından Zemahşerî, Sekkâkî, Kazvî ve eski âlimlerin bu konular hakkındaki görüşleri nakledilmiştir.

İstiâre konusu ile ilgili *Telhis*'te misal getirilen bazı mısra ve beyitler tercümede yer almamaktadır. *Telhis*'te istiâre bahsinde misal getirilip tercüme alınmayan mısra ve beyitler şunlardır:

1. لَا تَعْجَبُوا مِنْ بَلَى غَلَّاتِهِ
2. قَدْ زُرَّ أَرْزَارُهُ عَلَى الْقَمَرِ¹⁵
3. نُقْرِهِمْ لَهْدَمِيَّاتٍ نَقْدُ بِهَا¹⁶
4. وَ يَصْعَدُ حَتَّى يَظُنُّ الْجُهُولُ
5. بِأَنَّ لَهُ حَاجَةً فِي السَّمَاءِ¹⁷
6. هِيَ الشَّمْسُ مِسْكُنُهَا فِي السَّمَاءِ
7. فَعَزَّ الْفُرَادَ عَزَاءً جَمِيلاً
8. فَلَنْ تَسْتَطِيعَ إِلَيْهَا الصُّعُودَا

¹³ Bu ikisi, kelimenin gerçek manasının zıttında veya manalarının nakzında kullanılır. Teşbih babında da açıklaması geçtiği gibi tahakküm ve temlih vasıtasıyla tezadı veya tenakuzu tenasüb mertebesine indirmede kullanılan istiarelerdir (Arslan, 2014: 620).

¹⁴ İstiâre, teşbihin iki tarafından (müşebbeh ve m. bih) birini zikredip diğerini müşebbehin müşebbehün bih cinsine dâhil olduğunu iddia edercesine, murad etmindir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 523).

¹⁵ Gömleğinin eskimiş olmasından dolayı şaşırmanın. Zira onun düğmeleri ay üzerine bağlanmıştır (iliklenmiştir) (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 488).

¹⁶ Kendileriyle kesip parçaladığımız, her şeyi doğradığımız mızrak ve kılıçları, onlara ziyafet olarak sunacağız (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 505).

¹⁷ Övülen kişi, kemal mertebelerini o derece tırmanmıştır ki, cahil kimse, onun, gökte bir hacet ve emeli var da onu elde etmek için yükselmekte olduğunu sanır (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 510).

وَلَنْ تَسْتَطِيعَ إِلَيْكَ التَّرْوِيلَ¹⁸

صَحَا الْقَلْبُ عَنْ سَلْمَى وَ أَقْصَرَ بَاطِلُهُ 5.

وَ غَرَى أَفْرَاسُ الصَّبِيِّ وَ رَوَّاجِلُهُ¹⁹

Eserin İmlâ Özellikleri

Eserde *Telhîsü'l-Miftâh*'ın şâhid kısımları orijinal dilde yazılırken harekeleme yoluna gidilmiştir. Aynı zamanda iki şekilde okunmaya müsait kelimeler ile anlamı pek bilinmeyen kelimeler de zaman zaman harekelenmiştir. Örneğin eserin 71a sayfasındaki "urziyye" kelimesi "arziyye" şeklinde de okunmaya müsait olduğundan karışıklığın önlenmesi amacıyla ötre ile harekelenmiştir.

Eserdeki bazı Farsça tamlamalar için tamlananın sonundaki kelimenin altına esre işareti konularak tamlama yapılması gerektiği belirtilmiştir. Söz gelimi eserin 54a sayfasındaki "hulq-ı kerîm" tamlaması için "hulq" kelimesinin son harfinin altına esre işareti konularak bu iki kelimenin tamlama oluşturacak şekilde okunması gerektiği belirtilmiştir.

Eserde şeddeli kelimeler için şeddeli okunması gereken harfin üzerine şedde işareti konmuştur. Bu kullanım özellikle inâdiyye, vifâkiyye, hakîkiyye, tebe'iyye vb. gibi kelimelerde daha çok görülmektedir.

Eserde ibtidâen, ma'an, karîben, tahyîlen, târeten vb. gibi kelimeler tenvin işareti kullanılarak yazılmıştır.

[METİN]

[48b] Bismillâhirrahmânirrahîm

Ammâ ba'd ma'lûm olsun ki lafz-ı müsta'mel yâ haqîkîdür yâ mecâzîdür yâ teşbihdür yâ kinâyedür. Haqîkat daği yâ luğaviyyedür yâ 'aqliyyedür. Mecâz daği yâ luğavidür yâ 'aqlîdür. Haqîkat-i 'aqliyye ve mecâz-ı 'aqlî isnâdda olur. Ya'nî tarafeyni haqîkîdür ve mecâz-ı 'aqliye mecâz fi'l-işbât daği dirler. Mişâlleri ²⁰ اُنْبِتَ اللهُ الْبَقُلُ ve ²¹ اُنْبِتَ الرَّبِيعُ الْبَقُلُ gibi muvâhhidinden şâdir olursa mişâl-i evvelde tarafeyn haqîkîdür ki ma'nâ-yı mevzû'un lehde müsta'meldür. O inbâtî daği Allâh'a isnâd haqîkîdür ki nefsi'l-emrde ve haqîkatde baqlayı münbit olan Allâh te'âlâdur. Mişâl-i şânîde kezâlik tarafeyn haqîkîdür ki ma'nâ-yı mevzû'un lehde müsta'meldür lâkin inbât fi'lini rebî'e isnâd mecâzdur. Zirâ münbit-i haqîkî Allâh [49a] te'âlâdur.

¹⁸ O (sevgili) meskeni gökyüzü olan bir güneştir. Öyleyse sen gönlünü güzel bir sabra yönlendir (sabırlı olmaya alıştır). Zira ne sen onun katına yükselebilirsin ne de o senin bulunduğun yere inebilir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 510).

¹⁹ Kalb, Selma'ya olan sevgisinden kaynaklanan sarhoşluktan kurtuldu, ayıldı ve ona doğru akıp giden meybinden vazgeçti. Batıl (boşuna heves) son buldu. Sıba'nın (cehalet ve delidoluluğa meylin) atları ve binekleri çıplak kaldı (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 518).

²⁰ Allah sebzeyi yeşertti (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 49).

²¹ Bahar sebzeyi yeşertti (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 49).

Ta' rifü'l-Ḥaḳīḳatü'l-Luğaviyye

²²هِيَ كَلِمَةٌ الْمُسْتَعْمَلَةُ فِيهَا وَضِعَتْ لَهُ فِي اصْطِلَاحِ بِهِ التَّخَاطُبُ Ya' nī ḥaḳīḳat-ı luğaviyye şol kelimedür ki vāzı' vaż' itdügi ma'nāda isti'māl olına vaż' ḳaydıyla. خذ الكتاب diyicek yirde خذ الفرس mişilli ğalaṭ ve recül-i şücā' da isti'māl olınan esed mişilli mecāz ta'rif-i ḥaḳīḳatden ḥāric ḳaldılar فِي اصْطِلَاحِ بِهِ التَّخَاطُبُ فِي ḳaydıyla 'örf-i luğatde 'ibādet-i maḥşüşa ma'nāsına olan şalāt mişilli mecāz ve 'örf-i şer' de du'ā ma'nāsına olan şalāt mişilli mecāz ḥāric ḳaldılar. Ammā mecāz-ı luğavī yā müfreddür yā mürekkebdür.

Ta' rifü'l-Mecāzu'l-Müfred

²³هُوَ الْكَلِمَةُ الْمُسْتَعْمَلَةُ فِي غَيْرِ مَا وَضِعَتْ لَهُ لِعِلَاقَةِ مَعَ قَرِينَةٍ مَانِعَةٍ عَنِ إِزَادَتِهِ Ya' nī mecāz-ı müfred şol kelimedür ki vāzı' vaż' itdügi ma'nānuñ ğayrında isti'māl olına bir 'alāḳa sebebinden ki mevzū'un lehi irādeden māni' olan ḳarīne ile ma'an mevcūd ola. Ḥāşılı [49b] mecāzda 'alāḳa ve ḳarīne mevcūd gerekdür. 'Alāḳanuñ beyāni ḳarīben gelecekdür. Ammā ḳarīne oldur ki murād olan muşşih ola فِي غَيْرِ مَا وَضِعَتْ لَهُ فِي ḳaydıyla kitāb diyicek yirde sebḳat-ı lisān olub feres dinilen ğalaṭ ta'rif-i mecāzdan ḥāric ḳaldı. مَعَ قَرِينَةٍ مَانِعَةٍ ḳaydıyla kināye ḥāric ḳaldı. Zirā kināyenüñ ḳarīnesi mā vuđi' a lehi irādeden māni' degüldür.

Ta' rifü'l-Mecāzu'l-Mürekkeb

²⁴هُوَ لَفْظٌ الْمُسْتَعْمَلُ فِيهَا شَبَّهَ بِمَعْنَاهُ الْأَصْلِيِّ Ya' nī mecāz-ı mürekkeb şol lafz-ı mürekkebdür ki ma'nā-yı aşlisine müşebbeh olan ma'nāda isti'māl olına. Ma'lüm olsun ki mecāz-ı mürekkebün ḥaḳīḳati oldur ki müşebbehden müte'addide aḥz olına ba' de bu ikisin müştemil bir cāmi' de müşārik ḳılına. Mişālī إِيَّ أَرَاكَ ²⁵gibi. Mişāl-i mezkürda mütereddid fi'l-emr olan kimesnenüñ tereddüdi şüreti şol kimesnenüñ [50a] tereddüdi şüretine teşbīh olındı ki zehāb için ḳā'im ola zehāb murād itdükte taḳdīm-i ricl ider ğāhī murād itmez girü te'ḥīr ider. Vech-i teşbīh tāreten iḳdām ve tāreten içcāmdur buña isti'āre-i temşiliyye daḫi dirler.

Taḳsīm-i Aḥer li-Küllin mine'l-Ḥaḳīḳati ve'l-Mecāz

Ve daḫi ma'lüm olsun ki ḥaḳīḳat ve mecāzdan her biri yā luğavīdür yā şer' idür yā 'örfi-i ḥāşdur yā 'örfi-i 'āmdur. Luğavī oldur ki vāzı'ı ehl-i luğat ola esed gibi ḥaḳīḳat-i luğaviyyedür sebu'-ı maḥşüş için ve mecāz-ı luğavīdür recül-i şücā' için. Şer'ī oldur ki vāzı'ı ehl-i şer' ola şalāt gibi ḥaḳīḳat-i şer' iyyedür 'ibādet-i maḥşüşa için mecāz-ı şer' idür du'ā için. 'Örfi-i ḥāş oldur ki nākili müte'ayyen ola fi'l gibi 'örfiyye-i ḥāşşadur lafz-ı maḥşüş için mecāz-ı 'örfi-i ḥāşşdur ḥadeş için. 'Örfi-i 'ām oldur ki vāzı'ı müte'ayyen olmaya dābbe gibi ḥaḳīḳat-i 'örfiyye-i 'āmedür [50b] ḳavāyim-i erba'a şāhibi için mecāz-ı 'örfi-i 'āmdur insān için. Ve daḫi ma'lüm olsun ki muṭlaḳā mecāz yā mecāz-ı mürseldür yā isti'āredür.

²²Hakikat: Konuşmanın kendisiyle olduğu ıstılahta konulduğu manada kullanılan kelimedir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 474).

²³Mecaz-ı müfred, konuşulan ıstılahta kelimenin konulduğu manadan başka bir mana için kullanılmasıdır. Bir şekilde ki var olan bir karine sebebiyle asıl mananın murad edilmediği sahih olmuş olur (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 475).

²⁴Mecaz-ı mürekkeb, lafzın, mübalağa (abartma)dan dolayı teşbih-i temsil ile asıl manasına benzetilen manada kullanılmasıdır (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 513).

²⁵Seni, bir adım öne atıp, sonra adımını geri alıyorsun gibi görüyorum (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 513).

Mecâz-ı Mürsel

Mecâz-ı mürsel oldur ki ma' nâ-yı haqîkî ile ma' nâ-yı mecâzî beyninde olan 'alâka müşâbehetüñ ğayrı ola سال الميزاب gibi. Mîzâbuñ ma' nâ-yı haqîkîsi Fârisîce nâvdân didikleridür ma' nâ-yı mecâzîsi mâdur. Ma' nîyeyn beyninde olan 'alâka hâliyyet ve maħalliyyetdür ki müşâbehetüñ ğayrıdur hâlûñ ismin maħalle tesmiye qabilindendür. Nitekim envâ' ı qarîben zıkr olunur. İstî' are oldur ki ma' nîyeyn beyninde olan 'alâka müşâbehet ola عندى اسد gibi. Ma' nâ-yı haqîkîsi ħayvân-ı müfterisidür ma' nâ-yı mecâzîsi recül-i şücâ' dur. Ma' nîyeyn beyninde olan 'alâka şecâ' atdür ki müşâbehetdür.

Envâ' u'l-' Alâkat

Ma' lüm olsun ki muṭlaqâ mecâzda mu' teber olan 'alâkât yigirmi beş nev' dür. Evvelki nev' şekldür. Ya' nî ma' nâ-yı mecâzî ile ma' nâ-yı [51a] haqîkî şüretde müşârik olmağdur şüret-i menkûşe ile feresüñ şüreti gibi ya' nî müşâreketi gibi. İkinci nev' şıfatdur. Ya' nî ma' nâ-yı haqîkîye mezîd-i ihtîşâsî olan şıfatda ma' nâ-yı mecâzîniñ müşâreketidür. Üçüncü nev' tezâddur. Ya' nî ma' nâ-yı haqîkî ile ma' nâ-yı mecâzî beyninde münâfât olmağdur. Mişâli mışrâ' بر عكس نهند اسم زنى كافر Neşr ya' nî siyâh zengîye beyâz kâfûr itlâkı gibi. Buña 'alâka-i itlâk ismü'z-żidd 'ale'z-żidd dirler. Dördüncü nev' sebebiyyetdür. Murâd sebeb-i mü' eşşirdür muṭlaqâ ' illet olan degüldür أُخِذْتُ بِالْحَمْرِ gibi. Ħamr sebeb-i mü' eşşirdür işm müsebbebdür sebebuñ ismini müsebbebe tesmiye qabilindendür. Beşinci nev' âletdür وَأَجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْأَخْرَيْنِ²⁶ gibi. Âyet-i mezkûrede lisân zikrûñ âletidür şey' üñ âletinüñ ismini şey' e tesmiye qabilindendür. Altıncı nev' müsebbebiyyetdür شَرِبْتُ الْإِثْمَ gibi. İşm [51b] müsebbebdür ħamr sebebdür müsebbebuñ ismini sebebe tesmiye qabilindendür. Yidinci nev' külliyyetdür²⁷ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ gibi. Âyet-i kerîmede eşâbî' den murâd enâmildür küllüñ ismini cüz' e tesmiye qabilindendür. Sekizinci nev' cüz' iyyetdür كَلِّ شَيْءٍ هَالِكٍ الْأَوْجُهَ gibi. Âyet-i kerîmede vechden murâd zâtdur tesmiyetü'l-küllî bi-ismü'l-cüz' qabilindendür. Tokuzuncu nev' melzûmiyyetdür. Nâr zıkr idüb ħarâret murâd itmek gibi melzûmuñ ismini lâzıma tesmiye qabilindendür. Onuncu nev' lâzımiyyetdür. Ħarâreti zıkr idüb nâr murâd itmek gibi lâzımuñ ismini melzûma tesmiye qabilindendür. On birinci nev' itlâğdur. Ħayvân zıkr idüb insân murâd itmek gibi muṭlaqı muqayyede itlâğ qabilindendür. On ikinci nev' taqayyüddür. İnsân zıkr idüb ħayvân murâd itmek gibi muqayyedi muṭlaqâ itlâğ qabilindendür. On üçüncü nev' dâĥik zıkr idüb mâşî murâd itmek gibi ħâşuñ ismini 'âma itlâğ qabilindendür. On dördüncü nev' [52a] ' umümdur. Mâşî zıkr idüb dâĥik murâd itmek gibi 'âmuñ ismini ħâşa itlâğ qabilindendür. On beşinci nev' ma' nâ-yı mecâzî qable vuqû' u'l-ĥükm şıfat-ı haqîkiyye üzere olmağdur²⁸ وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ [gibi]. Âyet-i kerîmede yetimüñ ma' nâ-yı haqîkîsi ħadd-i bülûğa irişmedin babası fevt olan insândur ki ma' nâ-yı mecâzîsi murâddur. Ya' nî bâliğ olandur ki i' tâ-yı mâl ile ĥükmüñ vuqû' indan evvel şıfat-ı haqîkiyyesi olan yütm ile mevşüfdür. On altıncı nev' ma' nâ-yı mecâzî ba' de taħaqqûku'l-ĥükm şıfat-ı aşliyyesi üzere olmağdur²⁹ إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا gibi. Âyet-i kerîmede ħamruñ ma' nâ-yı haqîkîsi mâ-i ' inebdür şurûṭ-ı şelâşe ile ma' nâ-yı mecâzîsi ' aşirdür ki ' aşr ĥükminüñ taħaqqûkundan sonra ħamr olacağdur. Ya' nî مأيول اليه i' tibâriyle ' aşire ħamr itlâğ olunmuşdur.

²⁶ Bana, sonra gelecekler içinde iyilikle anılmak nasip eyle (Kur'ân-ı Kerîm, Şu'arâ: 84)

²⁷ Parmaklarını kulaklarına tıklarlar (Kur'ân-ı Kerîm, Bakara: 19).

²⁸ Yetimlere mallarını verin (Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ: 2).

²⁹ Muhakkak ki kendimi (rüyamda) şarap yapmak için üzüm sıkarken görüyorum (Kur2ân-ı Kerîm, Yûsuf: 36).

On yidinci nev' maḥalliyyetdür مِزَابٌ سَالٌ gibî. Mîzâb maḥaldür mâ ḥâldür maḥallüñ ismini ḥâle tesmiye ḳabilindendür. On sekizinci nev' ḥâliyyetdür [52b] وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وَجُوهُهُمْ فِي رَحْمَةِ اللَّهِ³⁰ gibî. Âyet-i mezkûrede rahmet ḥâldür cennet maḥaldür ḥâlüñ ismini maḥalle tesmiye ḳabilindendür. On tokuzuncu nev' mücâveretdür. Maḥall-i vâhidde eḥad-i kâ'ineynüñ ismini âḥere ıtlâḳ gibî eḥad-i mütecâvireynüñ ismini âḥere ıtlâḳ ḳabilindendür. Yigirminci nev' ma'nâ-yı mecâzî ma'nâ-yı ḥaḳîḳîden bedel olmaḳdur İKÂFٌ مِبْدَلُؤنْ مِئْهْدُؤنْ شِمِئْهْدُؤنْ gibî. İkâf mübdelün minhdür şemen bedeldür mübdelün minhüñ ismini bedele tesmiye ḳabilindendür. Yigirmi birinci nev' isti'dâddür. Ya'nî medlül-i mecâzî ma'nâ-yı ḥaḳîḳîye müsta'idd olmaḳdur عَصْرَتْ خَمْرًا gibî. Ḥamrdan murâd 'aşîrdür ki ḥamriyyete müsta'iddür. Yigirmi ikinci nev' nekâretdür عَلِمْتُ نَفْسٌ gibî. Âyet-i kerîmeden murâd نَفْسٌ كُنْتُ gibî ma'nâ-yı ḥaḳîḳîsi nefsi vâhidedür. Yigirmi üçüncü nev' ta'rîf bi'l-lâmdur أَدْخَلُوا الْبَابَ سَجْدًا³¹ gibî. Ma'nâ-yı şerîfi ابوابها بابًا من dimekdür. Yigirmi dördüncü nev' ḥazfdür. Ol daḫi üç nev'dür. Evvelki ḥazf-i muzâfdur وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ gibî. Taḳdîri ehlül-karyedür. İkinci [53a] ḥazf-i muzâfun ileyhdür أَنَا ابْنُ جَلَا gibî. İbnüñ dimekdür. Üçüncü ḥazf-i ḥarfü'c- cer ve ḥarfü'n-nefydür لَيْسَ لِيَنَّ تَضَلُّوا³² gibî. لَيْسَ لِيَنَّ تَضَلُّوا dimekdür. Yigirmi beşinci nev' ziyâdedür لَيْسَ مِثْلُهُ شَيْءٌ gibî. لَيْسَ مِثْلُهُ شَيْءٌ dimekdür.

et-Teşbihât

Ve daḫi ma'lûm olsun ki çünki isti'âre mecâzdan bir kısım oldıysa ve isti'ârede olan 'alâḳa daḫi bir teşbîhe kısım oldıysa evvelâ teşbîhi ve erkân-ı teşbîhi zikirden lâzım oldı. Teşbîh luḡatde beñzetmege dirler ve ıstîlâḫda هُوَ الدَّلَالَةُ عَلَى مُشَارَكَةِ أَمْرٍ لِأَخْرٍ فِي مَعْنَى لَا عَلَى وَجْهِ الْأَسْتِعَارَةِ التَّحْقِيقَةِ وَالْإِسْتِعَارَةِ بِالْكَنَايَةِ وَالتَّجْرِيدِ³³ vechi üzere olmaya. Erkân-ı teşbîh dördtür müşebbeh ve müşebbehün bih ve vech-i teşbîh ve edât-ı teşbîh. Erkân-ı teşbîhden ṭarafeyn yâ ḥissî veya 'aḳlî veya muḥtelif olur. Ḥissî oldur ki kendüsi yâ mâddesi ḥavâss-ı ḥams-ı zâhire ile müdreḳ ola mubşîrâtdan olan ḥadd ile verd gibi mesmû'âtdan olan şavt-ı [53b] za'îf ile hems gibi meşmûmâtdan olan nükhet ile 'anber gibi mezkûâtdan olan rîḳ ile ḥamr gibi melmûsâtdan olan cild-i nâ'im ile ḥarîr gibi. Mâddesi maḥsûs olan şol ḥayâlîyi ma'dümdür ki umûr-ı müte'addideden müctemi' olma. Şöyle ki her umûruñ her biri maḥsûsâtdan ola şa'irün ḳavli gibi şî'r

وَ كَانَ مُحَمَّرَ السَّقِيْقِ إِذَا تَصَوَّبَ أَوْ تَصَعَّدَ

أَغْلَامٌ يَأْفُوتُ تُشِيرُنَ عَلَى رِمَاحٍ مِنْ رَبْرِجَدٍ³⁴

Neşr ya'nî şaḳîḳ-i muḥmerr taşavvabı ve taşa'adı vaḳtinde 'alemler gibidür ki zebercedden olan rimâḫ üzere münteşir ola. Mişâl-i mezkûrda 'alem ve yâḳût ve rumḫ ve zebercedden her biri ḥiss-i başar-ı maḥsûsdur lâkin bu umûrdan mürekkeb olan mevcûd olmaduğundan maḥsûs degüldür. Ammâ 'aḳlî oldur ki kendüsi yâ mâddesi ḥavâss-ı ḥams-ı zâhire ile müdreḳ olmaya kendüsi müdreḳ olmayan 'ilm ile ḥayât gibi. Mâddesi müdreḳ olmayan şol vehmîlerdür ki anda ḥavâs için medḫal olmaya lâkin müdreḳ [54a] olmak lâzım gelse ya'nî ḥavâs ile müdreḳ ola şa'irün ḳavli gibi şî'r

³⁰ Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler (Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân: 107).

³¹ Kapısından eğilerek girin (Kur'ân-ı Kerîm, Bakara: 58).

³² Şaşırmanız için Allah size açıklama yapıyor (Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ: 176).

³³ Teşbîh, bir şeyin başka bir şeye manada ortaklığına delâlet etmesidir. Teşbihten murad, ne istiâre-i tahkikiye ne de istiâre bi'l-kinâye üzerine olanıdır. Hatta tecrîd tariki üzere olan da değıldir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 408).

³⁴ Rüzgarın etkisiyle aşağı-yukarı sallanıp hareket eden kırmızı lale, sanki zebercedden yapılmış mızrak üzerindeki yakut bayraklarıdır (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 413).

أَيُّقْتَلِي وَالْمَشْرِفِيُّ مُضَاجِعِي

وَمَسْنُونَةٌ زُرُقٌ كَأَنْيَابِ أَعْوَالٍ³⁵

Neşr beni ib'ād iden recül beni katl ider mi hâlbuki güller azıları gibi meşârif-i Yemen'e mensüb olan kılıc ve sihâm-ı muhaddedetü'n-nişâl ve şâfiye ve meclüvv benüm mülâzımumdur ya'nî benden ayrılmazlar. Mişâl-i mezkûrda sihâm-ı muhaddedetü'n-nişâl müşebbehdür enyâb-ı ağvâl müşebbehün bihdür ki taḥaḥkuḳı olmaduğundan maḥsûs degüldür lâkin idrâki farz olınsa yine ḥavâss ile olur. Ve daḥi mâddesi müdrek olmayan kısımdandır vicdân ile müdrek olan şey'ler lezzet ve elem ve şib' ve cû' ve feraḥ ve ğam ve ğazab ve ḥavf gibi. Ammâ tarafeyni muhtelif olursa bir tarafı ḥissî ve bir tarafı 'aqlî olur. Müşebbeh 'aqlî ve müşebbehün bih ḥissî olanuñ mişâli meniyye ile sebu' gibi. Müşebbeh ḥissî ve müşebbehün bih 'aqlî olanuñ mişâli 'ıtr ile ḥulḳ-ı kerîm gibi. [54b] Mişâl-i mezkûrda 'ıtr ḥissîdür zîrâ ḥiss şemm ile maḥsûsdur ḥulḳ-ı kerîm 'aqlîdür zîrâ keyfiyyât-ı nefsanîyyedendür. Ammâ vech-i teşbih şol ma'nâdur ki kendüde tarafeynün iştirâki kaşd olına yâ taḥḳîken yâ taḥyîlen. Ya'nî vech-i teşbih tarafeyne keşîrül-i-iḥtişâş olmaḳ gerek. Meşelâ Zeyd ile esed beyninde olan şecâ'at gibi. Ammâ ḥayvâniyyet ve cismiyyet ve vücûd mişilli ma'nâlar keşîrül-i-iḥtişâş olmaduğundan vech-i teşbih tesmiye olunmaz. Taḥyîliden murâd oldur ki vech-i şebeh eḥad-i tarafeynde yâḥod tarafeynde ma'an 'alâ sebîlü't-taḥyîl ve't-te'vîl bulına şâ'irüñ ḳavli gibi şî'r

وَكَأَنَّ النُّجُومَ بَيِّنٌ دُجَاخَا

سُنُّنٌ لَاحٍ بَيِّنُهُنَّ ابْتِدَاغٍ³⁶

Ya'nî leylüñ zülmeti beyninde olan nücüm ibtidâ' beyninde zâhir olan sünnetler gibidür. Mişâl-i mezkûrda dücâ'-i leyde görinen nücüm müşebbehdür ibtidâ' beyninde zâhir olan sünnetler müşebbehün bihdür vech-i şebeh leyl-i muzlim cevânibinde nücüm-ı meşriḳadan ḥâşıl olan hey'etdür ki müşebbehün bihde 'alâ tariḳü't-taḥyîl mevcüddur. Vaḳtâ ki [55a] bid'at ve cehl şâhibini zülmetde meşy iden kimse gibi kıldıysa şöyle ki tariḳa mühtedî olmaz bu cihetden zülmete teşbih kılındı. Ve 'aks tariḳiyle bid'atüñ zıddı olan sünnet ve cehlüñ zıddı olan 'ilm nûra teşbih olunmaḳ lâzım geldi. Ḥâşılı sünnet ile 'ilmüñ nûr gibi olması şüyü'ı taḥyîl ider ki sünnet ile 'ilm zî-beyâz ve zî-işrâḳ olan şey'dendür. Ve bid'at ile cehl zî-sevâd ve zî-iẓlâm olan şey'dendür. Pes bu te'vîl sebebiyle dücâ beyninde olan nücüm ile ibtidâ' beyninde olan sünnetüñ iştirâki zâhir oldı ki her biri şey'-i zî-sevâdda şey'-i zî-beyâz olmasındur. Ve daḥi ma'lûm olsun ki vech-i şebeh tarafeynüñ ḥaḳîkatinden yâ ğayr-ı ḥâricdür yâ ḥâric-i şıfatdur. Ğayr-ı ḥâric olursa tarafeynüñ yâ tamâm mâhiyyeti olur yâ cüz'i olur. Meşelâ bir şevbi şevb-i âḥere yâ nev'lerinde yâ cinslerinde yâ faşllarında teşbih idüb مِثْلُ ذَلِكَ gibi vech-i şebeh ketân olmaları [55b] olursa nev'lerinde olur şevb olmaları olursa cinslerinde olur ḳuṭnlarında olmaları olursa faşllarında olur. Ḥâric-ı şıfat olursa şıfat daḥi yâ ḥaḳîḳiyyedür yâ izâfiyyedür. Ḥaḳîḳiyye şol hey'etdür ki zâtta mütemekkin ve mütekarrir ola meşelâ 'ilm gibi. 'Âlimde ḥaḳîḳiyye daḥi yâ ḥissîyyedür yâ 'aqlîyyedür. Ḥissîyye oldur ki

³⁵ O beni nasıl öldürebilir ki, meşrefi (kabile adı) kılıçlar ve gulyabanilerin keskin dişlerine benzeyen gök rengi parlak mızraklar benim yanımdadır (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 415).

³⁶ Gecenin karanlıkları arasında yıldızlar, sanki içlerinde bid'atlar ve onlar arasında olan sünnetler gibidir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 415).

ḥavāss-ı ḥams-ı zāhirenüñ biri ile müdrek ola keyfiyyāt-ı cismiyye gibi başar ile müdrek olan elvān ve eşkāl ve maḳādīr ve ḥarekāt ḥüsn ve ḳubḥ ve dıḥk ve bükā gibi sem' ile müdrek olan aşvāt-ı za'ife ve ḳaviyye ve beyne beyne gibi zevḳ ile müdrek olan ḥarāfet ve merāret ve melūḥat ve ḥumūzet gibi şetm ile müdrek olan revāyih gibi lems ile müdrek olan ḥarāret ve bürüdet ve ruṭübet ve yubūset ve ḥuşūnet ve mülāyimet ve leyn ve şalābet ve ḥiffet ve şıḳl gibi. 'Aḳliyye oldur ki ḥavāsuñ medḥali olmaya keyfiyyāt-ı nefsanıyyeden [56a] zekā ve 'ilm ve ḡaḍab ve ḥilm ve sā'ir ḡarīzī olan kerem ve ḳudret ve şecā'at gibi. Ammā izāfiyye oldur ki vech-i şebeh zilletde hey'āt-ı müteḳarrire ve mütemekkiye olmaya belki şebehe müte'allıḳ ola الْحُجَّةُ كَالشَّمْسِ teşbīhindeki izāle-[i] ḥicāb gibi ki ne zāt-ı şemsde ve ne zāt-ı ḥüccetde hey'āt-ı müteḳarrire degüldür. Şems ḥicāb-ı zulmeti izāle ider ḥüccet ḥicāb-ı cehli izāle ider. İzālenüñ şey'eyne ta'alluḳı şems ile ḥicāb beyninde nisbet olduḡudur. Ve daḡı ma'lüm olsun ki ba'zı kerre de vech-i şebeh nefsi teẓāddan müntezi' olur yā temliḥ yā tehekküm vesāṭetiyle. Ya'nī yā melāḥat ve zarāfet veya siḥriyye ve istihzā ḳaşdıyla cebāna esed ve baḡile Ḥātim dinüldüḡi gibi. Ammā edāt-ı teşbīh kāf ve keenne ve mişl ve naḥv gibi kelimelerdür. Ba'zı kerre de edāt-ı teşbīh ḥazf olunur teşbīh-i belig ḳaşd olanda. Ve daḡı ma'lüm olsun ki teşbīhden [56b] ḡaraẓ ḡāliben müşebbehe 'ā'id olur. Ba'zı kerre de müşebbehün bihe 'ā'id olur. Müşebbehe 'ā'id olursa yā imkānını beyāndur eger müşebbeh emri ḡarīb olursa şöyle muḡālefet mümkün ola ve imtinā' iddi'ā olına şā'irüñ ḳavlindeki beyān gibi şir

فَإِنْ تَفُوقَ الْأَنَامَ وَ أَنْتَ مِنْهُمْ

فَإِنَّ الْمُسْكَّ بَعْضُ دَمِ الْعَرَالِ³⁷

Neşr ya'nī sen enāmdan olduḡuñ ḥālde enāmı tefevvuḳ idersen 'aceb degüldür. Zirā misk daḡı ḡazāluñ deminden ba'zıdır. Ammā bu cihetden misk sā'ir demden mu' teberdür. Vaḳtā ki şā'ir memdūḡuñ enām üzere tefevvuḳını iddi'ā eyledi ise bu ḥayşiyetle ki beynlerinde müşābehet ḳalmadı ve bi-re'sihi bu aşl ve bi-nefsihi bu cins oldı. Pes bu da'vā zāhirde mümteni' olmaḳ ile müşebbehün ḥālını miskün ḥāliline teşbīh ile imkānını beyān eyledi. Yā müşebbehün ḥālını beyāndur evşāfdan ḳanḳı şıfatda olduḡı bildürmekle. [57a] Meşelā bir şevbi şevb-i āḥere sevādda teşbīhdeki beyān gibi bu şüretde müşebbehün levni sāmi' ḳatında ma'lüm olmamaḳ gerek. Yā müşebbehün ḥālını miḳdārını beyāndur şevb-i esvedi şiddet-i sevādda ḡurāba teşbīhdeki beyān gibi. Yāḥod teşbīhden ḡaraẓ müşebbehün ḥālını sāmi'üñ nefsinde taḳrīrdür sa'yinde fā'ide olmayan kimseyi rāḳım-ı 'ale'l-mā' olan kimseye teşbīhdeki ḡaraẓ gibi. Yāḥod sāmi'üñ 'aynında müşebbehü tezy'ındür vech-i esvedi melāḥat-i sevādda muḳle-i zabye teşbīh gibi tezy'in gibi. Yā sāmi'üñ 'aynında müşebbehü taḳbīhdür vech-i mecdürü dīke naḳr itdüḡi salḥa-i cāmide teşbīhdeki taḳbīḥ gibi. Ammā müşebbehün bihe 'ā'id olan ḡaraẓ iki nev'dür. Evvelki nev' müşebbehün bih müşebbehden etemm olduḡın ihāmdur. Bu teşbīh-i maḳlūbda olur. Maḳlūb oldur ki vech-i şebehde nāḳış olan müşebbehün bih ḳılına ekmeliyyetini iddi'ā ḳaşd eylemek için [57b] şā'irüñ ḳavli gibi şir

وَبَدَا الصَّبَاحُ كَأَنَّ غُرَّتَهُ

وَجُهُ الْخَلِيفَةِ حِينَ يُمْتَدِّحُ³⁸

³⁷ Sen onlardan biri olduḡun ḥalde, bütün insanlara üstün durumda isen (bunda şaşılacak bir şey yok) zira misk de geyik kanından bir kısımdır (Ustaosmanoḡlu ve Şahin, 2012: 441).

Neşr şabâh zâhir olduĝda gūyā ki ĝurre-i ya' nī beyāzī ḫalifenūñ vechi gibidür medḥ olunduĝi vaĝtde. Mişāl-i mezkūrda ĝurre-i şabâh müşebbehdür vech-i ḫalīfe müşebbehün bihdür ki vuzū' ve zıyāda şabâḫdan etemm olduĝına ihām kaşd olunmuşdur. İkinci nev' müşebbehün bihe ihtimāmı beyāndur cāyi' ola kimsenūñ bedr gibi vechi işrāk ve istidārede raĝife teşbīhi gibi.

el-İsti'ārāt Ta'rifü'l-İsti'āre

³⁹ ya' nī isti'āre şol şey'dür ki teşbihūñ tarafeyninden birini zıkr idüb taraf-ı āḫeri murād idesin müşebbehūñ müşebbehün bih cinsine duḫūlini müdde'ī olduĝuñ ḫālde. Ma'lūm olsun ki isti'āre ba'zı kerre de şol lafza itlāk olunur ki ma'nā-yı aşlısine müşābih ma'nāda [58a] isti'māl olına ⁴⁰ اَسَدًا يَزْمِي deki esed gibi. Ma'nā-yı aşlı ḫayvān-ı müfterisdür recülūñ ma'nāsı ya' nī medlūli şaḫş-ı insānīdür. Ḥāşılı esed recülūñ müsemması olan şaḫşda müsta'mel olındı ⁴⁰ يَزْمِي karānesiyle. Ba'zı kerre de fi'l-i mütellime dirler. Ya' nī müşebbehün bihūñ ismini müşebbehde isti'māl eylemege dirler. Bu taĝdīrce mütellime müste'ār ve müşebbehün bihūñ lafzına ya' nī esede müste'ār dirler. Esedūñ mevzū'un lehine ya' nī ḫayvān-ı müfterise müste'ārun minh dirler müşebbeh ya' nī mevzū'un lehine müste'ārun leh dirler.

Takşimü'l-İsti'āre bi-İ'tibāri'l-Lafzi'l-Müste'ār

Ma'lūm olsun ki isti'āre yā aşlıyye veya tebe'ıyyedür. Aşlıyye oldur ki müste'ār ism-i cins ola ya' nī ĝayr-ı müştāk ola. Tafşili budur ki çünki isti'āre müşebbehūñ müşebbehün bih cinsine duḫūli da'vāsına mübtenī oldıysa müşebbehün bihde bu mefhūm-ı külliyyeden lā-büdd oldı ki müşebbeh müşebbehün bihde duḫūli mümkin ola. Meşelā ⁴⁰ جَانِي اسد على قديمه [58b] kelāmında isti'āre şol da'vāya mübtenīdür ki Zeyd esed-i külliyyenūñ efrādına şebīhdür ve müşābehette bir mertebeye bāliĝ oldı ki gūyā esed-i ḫaĝikīnūñ taḫtına mūnderic oldı. Ya' nī bi-tarīki't-te'vīl esedūñ efrādı iki kışm kılındı. Biri müte'ārif biri ĝayr-ı müte'ārif. Müte'ārif olan oldur ki ol cüşşede ve ol heykelde kendü için ĝāyet cür'et ola. Ğayr-ı müte'ārif oldur ki kendü için ĝāyet cür'et ola lākin ol cüşşede ve ol heykelde olmaya. Binā'en 'alā-zālik ya' nī müşebbehün bihde mefhūm-ı külliden lā-büdd oldıysa i'lāmda mefhūm-ı küllī olmaduĝından isti'āre cā'iz olmadı. Lākin şol i'lām-ı şaḫşıyye ki nev'-i vaşfiyyetle müştahire ola Ḥātim Mādīr Seḫbān Bāķıl gibi ve 'alem-i cins-i üsāme gibi. Bunlar te'vīl ile ism cinsinden 'add olunub isti'āre olunur رايث اليوم حاتمًا gibi. [59a] Mişāl-i mezkūrda Zeyd-i cevāduñ zātı kemāl-i cūdda Ḥātim'ūñ zātına teşbih olunub ferd-i müte'ārif-i ma'hūda vaż' olunan lafz Zeyd-i cevādda isti'māl olunmuşdur. Te'vīl budur ki keenehu lafz-ı Ḥātim muṭlaķā cevād için mevzū' kılına. Pes bu te'vīl ile ferd müte'ārif ve ĝayr-ı müte'ārif şāmil olur. Ferd-i müte'ārif-i ma'hūda itlākı ḫaĝikītdür Zeyd-i kerīme itlākı mecāzdur. Ḥāşılı isti'āre-i aşlıyye yā ism-i cins olur esed gibi ḫatlı gibi ان قتل gibi yā 'alem-i cins olur üsāme gibi yā nev'-i vaşfiyyetle muttaşif 'alem-i şaḫş olur Ḥātim gibi. Ammā isti'āre-i tebe'ıyye oldur ki lafz-ı müste'ār ism-i cins olmaya ya' nī ef'ālde ve müştākķāt-ı ef'ālde ism-i fā'il ve ism-i mef'ül ve şıfat-ı

³⁸Sabah (fecd-i sādık) ışdı. Onun parlaklıĝı, sanki övüldüĝü zamanki halifenin yüzü gibidir (Ustaosmanoĝlu ve Şahin, 2012: 444).

³⁹ İsti'āre, teşbihin iki tarafından (müşebbeh ve m. bih) birini zikredip diĝerini müşebbehin müşebbehün bih cinsine dāhil olduĝunu iddia edencesine, murad etmendir (Ustaosmanoĝlu ve Şahin, 2012: 523).

⁴⁰ Ok atan bir arslan gördüm (Ustaosmanoĝlu ve Şahin, 2012: 489).

müşebbehe gibi ve sâ'ir müştakqâtda ism-i zamân ve ism-i mekân ve ism-i âlet gibi ve müştakqât hükmünde olan esmâ'-i ef'âlde ve hurûfda [59b] olan isti'âreler tebe'iyedir. Ef'âl ile müştakqâtda olan isti'âre tebe'iyeye olmasının vechi budur ki ibtidâ'en isti'âre müste'ârun leh ile müste'ârun minhûn maşdarları beyninde olub şâniyen maşdara tebe'iyet ile ef'âlde ve müştakqâtda olmasıdır mişâli ⁴¹ نَطَقَتْ الْحَالُ وَ الْحَالُ نَاطِقَةٌ gibi. Mişâl-i mezkûrda nuṭṭ-ı nâṭıḳ müşebbehdür delâlet-i hâl müşebbehün bihdür vech-i teşbîh îzâḥ ma'nen ve îşâl ile'z-zihndür. Tafşîli budur ki نَطَقَتْ fi'linün maşdarı olan nuṭṭ دلّت fi'linün maşdarı olan delâlete teşbîh olındı ba'de nuṭṭ delâlet için isti'âre kılındı ba'de nuṭṭ müste'ârdan نَطَقَتْ müştak oldu دلّت ma'nâsına nâṭıḳ müştak oldu dâll ma'nâsına. İbtidâ'en maşdarda olan isti'âre aşıyyedir şâniyen nuṭṭda ve nâṭıḳda olan isti'âre maşdara tebe'iyet ile olduğundan isti'âre-i tebe'iyeye tesmiye [60a] olındı. Bu vechden kısım-ı evvele aşıyye tesmiyesinün vechi zâhir oldu. Ammâ hurûfda olan isti'âreye tebe'iyeye tesmiyesinün vechi budur ki ibtidâ'en isti'âre ḥarfün ma'nâsinün müte'allılığında olub ba'de ḥarfde olmamasıdır. Mişâli ⁴² فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا gibi. Âyet-i kerîmede iltifâṭ üzere 'adâvet ve ḥüznün terettübî müşebbehdür terettüb 'ale'l-iltifâṭ ve ḥuşul ba'de'l-iltifâṭ vech-i teşbîhdür müşebbehün bih için mevzû olan lâm müşebbehde isti'mâl olındı. Ḥâşılı mişâl-i mezkûrda isti'âre evvelâ 'illiyet ve ğarîziyyetde cārî oldu ki lâm'ın ma'nâsinün müte'allılığdır. Ba'de bu isti'âreye tebe'iyetle lâm'da cārî oldu. Pes lâm'ın اسد جانتى'de olan esed gibi oldu ya'nî 'illiyet müşâbih olan 'adâvet ve ḥüznüde isti'mâl olunmağla esed müşebbehde isti'mâl olduğu [60b] gibi kezâlik lâm daḥi müşebbehde müste'meldür. Ve daḥi ma'lûm olsun ki fi'ilde müştak-ı fi'ilde isti'âre-i tebe'iyenün qarînesi yâ fâ'il olur نَطَقَتْ الْحَالُ gibi yâ mef'ül olur şâ'irün ḳavli gibi şî'r

جَمِيعُ الْحَقِّ لَنَا فِي إِمَامٍ
قَتَلَ الْبُخْلُ وَ أَحْيَا السَّمَاخَا⁴³

Neşr yâ mecrûr olur ⁴⁴ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ gibi.

Takşim-i Âherü'l-İsti'âre ile'l-Muşarraḥati ve'l-Mekniyyeti

Ma'lûm olsun ki isti'âre yâ muşarraḥa yâ mekniyyedir. Muşarraḥa oldur ki erkân-ı teşbîhden müşebbehün bih zıkr olına ya'nî müşebbehün bihün lafzıdır ki müşebbehde isti'mâl olına اسدى عدى gibi. Mişâl-i mezkûrda esed müşebbehün bihdür ki recül-i şücâ'da müste'meldür. Mekniyye oldur ki erkân-ı teşbîhden müşebbeh mezkûr ola müşebbehün bihün mülâyemetine muḳârenetle şâ'irün ḳavli gibi şî'r

إِذَا الْمَنِيَّةُ أَتَتْ بِنْتَ أَطْفَارِهَا

أَلْفَيْتُ كُلَّ نَمِيمَةٍ لَأَنْتَفَعُ⁴⁵

Ya'nî vaktâ ki mevt ezfârını ta'lik eylese her temîmeyi nef' itmez bulursın. Mişâl-i mezkûrede meniyye müşebbehdür sebu' [61a] müşebbehün bihdür ezfâr qarînedür. Meniyyeden murâd sebu'dur meniyyeye seb'iyet iddi'âsıyla 'alâḳa iḡtiyâl-i nüfûs ü neffâ' ile zarâr beynini tefriḳasuz ğalebedür. Mişâl-i âhere

⁴¹ Hal konuştu ve durum böyle anlatıyor (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 505).

⁴² Nihayet Firavun ailesi onu yitik çocuk olarak (nehirden) aldı. O, sonunda kendileri için bir düşman ve tasa olacağını (Kur'ân-ı Kerîm, Kasas: 8).

⁴³ Cimriliği öldürüp cömertliği diriltten imamda bizim için hak toplandı (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 506).

⁴⁴ Onları elem veren bir azap ile müjdele (Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân: 21).

⁴⁵ Ölüm, tırnaklarını takmaya görsün; hiçbir tedbir ve korumanın faydası olmaz (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 516).

وَلَيْنُ تَطَّقْتُ بِشُكْرِ بَرِّكَ مُفْصِصًا
فَلِسَانُ حَالِي بِالشَّكَايَةِ أَتَّقُّ⁴⁶

Ya'nî 'inde'n-nās mazhar olduğum hâlde iyiligün şükriyle nuṭṭ idersem lisân-ı hâlüm şikâyeti eṭaḳdur. Mişâl-i mezkûrda hâl müşebbehdür müşebbehün bih insân-ı mütekellimdür vech-i teşbîh delâlet 'ale'l-maḳşûddur lisân ḳarînedür ki hâlden murâd insân-ı mütekellimdür.

Taḳsîmü'l-İsti'âretü'l-Muşarraḫa ile'l-Ḥaḳîkiyye ve't-Taḫyîliyye

Ma'lûm olsun ki isti'âre-i muşarraḫa yâ taḫḳîkiyyedür yâ taḫyîliyyedür. Taḫḳîkiyye oldur ki müşebbeh-i metrûkuñ ma'nâsı yâ hissen yâ 'aḳlen müteḫaḳḳaḳ ola. Ya'nî lafz-ı müste'âr emr-i ma'lûma naḳl olına. Şöyle ki yâ işâret-i 'aḳliyye ile yâ işâret-i ḫissîyye ile işâret olunmaḳ mümkün ola. Ḥissîyenün mişâli şâ'irün ḳavli gibi

لَدَى أَسَدٍ [b61] شَاكِي الصِّلَاحِ مُقَدِّفٍ
لَهُ لَيْدٌ أَظْفَارُهُ لَمْ تُقْلَمِ⁴⁷

Mişâl-i mezkûrda esed müste'ârdur recül-i şücâ' müste'ârun lehdür hissen müteḫaḳḳaḳdur. 'Aḳlinün mişâli⁴⁸ 49 إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ gibi. Âyet-i kerîmede şîrât-ı müstaḳîm müste'ârdur ma'nâsı ya'nî medlûli müste'ârun minhdür dîn-i ḫaḳ ya'nî millet-i İslâm müste'ârun lehdür ki 'aḳlen müteḫaḳḳaḳdur. Ammâ isti'âre-i taḫyîliyye oldur ki müşebbehün bihe muḫtaş olan emr müşebbehe işbât olına. Şöyle ki müşebbehde ne hissen ve ne 'aḳlen bir müsemmâ olmaya ki işbât olınan emrün ismi ol müsemmayâ ıtlâḳ olına mişâli⁵⁰ إِذَا الْمَنِيَّةُ أَتَشَبَّهَتْ أَظْفَارَهَا gibi. Mişâl-i mezkûrdaki ezfâr müşebbehün bih olan sebu'a muḫtaş emrdür ki müşebbehe ya'nî meniyyeye işbât olunmuşdur. Ve meniyyede bir müsemmâ yokdur ki ezfâr ismiyle tesmiye olına. Ma'lûm olsun ki isti'âre-i mekniyyede ve isti'âre-i taḫyîliyyede ihtilâf olunmuşdur. Mekniyyede olan ihtilâf budur ki isti'âre-i mekniyye Keşşâf ḳatında müşebbehün [62a] bihün lafzıdır ki müşebbeh için isti'âre ḳılınmışdur ve lâzımınun zikriyle mermûzdur. Ya'nî lafz-ı sebu'dur lâzımı olan ezfâr ile remz olunmuşdur. Mezheb-i muḫtâr daḫi budur. Ammâ Sekkākî ḳatında isti'âre-i bi'l-kinâye müşebbehün lafzıdır ya'nî meniyyedür. Ḥaḫîb-i Dımaşḳî ḳatında teşbîh-i muzmer fi'n-nefs ya'nî nefsinde muzmer olan teşbîhe isti'âre-i bi'l-kinâye tesmiye ider. Meşelâ zamîrde meniyye sebu'a teşbîh olunur ve erkân-ı teşbîhden faḳaṭ müşebbeh zıkr olunur ve müşebbehün bihün lâzımı zıkr ile nefsinde muzmer olan teşbîhe istidlâl olunur. Ammâ isti'âre-i taḫyîliyyede olan ihtilâf budur ki isti'âre-i taḫyîliyye 'inde's-selef mecâz-ı 'aḳlîdür. Ya'nî mecâz fi'l-işbâtdur ki ma'nâ-yı ḫaḳîḳisinde müsta'meldür. Mezheb-i Ḥaḫîb de böyledür. Ammâ Sekkākî ḳatında isti'âre-i taḫyîliyye oldur ki ma'nâsı hissen yâ 'aḳlen şâbit olmaya belki şüret-i vehmiyye-i maḫza ola. Ya'nî vaḳtâ ki şâ'ir أَتَشَبَّهَتْ أَظْفَارَهَا [62b] ḳavlinde meniyyeyi sebu'a teşbîh eylediye vehm daḫi meniyyeyi sebu'a şüretinde taşvîr eyledi. Ve sebu'un lâzımı olan ezfâr

⁴⁶Ben senin iyiliğinin şükürünü açık açık dile getirecek olsam, içinde bulunduğum halin lisani, bunun aksine, şikâyeti çok daha güzel anlatmaktadır (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 517).

⁴⁷Ben, silahını kuşanmış ve atış yapan bir arslanın yanındayım. Öyleki, onun boynu kıllı (yeleli) ve tırnakları kesilmiştir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 510).

⁴⁸mişâli: mişâli [metin].

⁴⁹Bize doğru yolu göster (Kur'ân-ı Kerîm, Fâtiha: 6).

⁵⁰Ölüm, tırnaklarını takmaya görsün (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 516).

meniyye için ihtirâ' eyledi. Ya'nî meniyye için de ezfâr şüreti mişilli bir şüret ihtirâ' eyledi. Ba'de ol şüret-i vehmiyyeye ezfârı ıtlâk eyledi. Bu taqdirce isti'âre muşarraha olur. Zîrâ müşebbehün bihün ya'nî ezfâr-ı muhaffefenün ismi müşebbehe ıtlâk olındı ki ezfâr-ı muhaffefeye şebîhe şüret-i vehmiyye-i mahzadur. Ve daği selef katında mekniyyesüz taħyiliyye bulunur mişâli أَظْفَارُ الْمَنِيَّةِ الشَّبِيهَةِ بِالسَّبْعِ أَهْلَكَتْ فَلَانَا gibi. Mişâl-i mezkûrda ezfâr isti'âre-i taħyiliyyedür ki mekniyyesüz mevcüddür. Ammâ Keşşâfuñ kavlınden fehm olunan budur ki mekniyyenün qarinesi taħyiliyye olduğı gibi taħkikiyye de olmağ cā'izdür عَهْدَ اللَّهِ بِتَفْضُلِهِ gibi. Āyet-i kerîmede 'ahd müşebbehdür ħabl müşebbehün bihdür vech-i teşbîh vuşlat-ı beyne'l-müte'âhideyndür. Ve bu [63a] isti'âre mekniyyedür qarinesi nağzür ki isti'âre-i taħkikiyyedür. Zîrâ nağz ibtâl-i 'ahd için isti'âre olınmışdur. Ya'nî 'ahdün lâzımı olan ibtâl müşebbehdür ve ħablün lâzımı olan nağz müşebbehün bihdür. Ammâ Keşşâfuñ gayrı katında ħablün lâzımı olan nağz-ı ħağikî 'ahde işbât olınmışdur أَظْفَارُ الْمَنِيَّةِ de olduğı gibi. Bu daği isti'âre-i taħyiliyye olur.

Taksümü'l-İsti'âre ile'l-Muṭlaqati ve'l-Mücerredeti ve'l-Müreşşahati

Ma'lûm olsun ki isti'âre yâ muṭlaqadur yâ mücerrededür yâ müreşşahadur. Muṭlağa oldur ki müste'ârun minhün ve müste'ârun lehün mülâyiminden bir şey'e muqârin olmaya عندى اسد gibi. Mişâl-i mezkûrdaki isti'âre ne müşebbehün ve ne müşebbehün bihün mülâyiminden bir şey'e muqârin degüldür. Mücerrede oldur ki müste'ârun lehün ya'nî müşebbehün mülâyimine muqârin ola şâ'irün kavli gibi şi'r [63b]

عَمْرُ الرَّدَاءِ إِذَا تَبَسَّمَ ضَاحِكًا

عَلَّقَتْ لِضَحْكِهِ رِقَابَ الْمَالِ⁵¹

Ya'nî memdüh keşirü'l-'aṭadur ki dıĥka şürü' itdüğü ħâlde tebessüm eylese dıĥkası için mālınun riqābı sâ'iller yedinden münfek olmaz. Mişâl-i mezkûrda ridâ müşebbehün bihdür 'aṭa müşebbehdür vech-i teşbîh şondur ridānete ki üzerine ilkā olduğı şey'i ħıfz iderse kezâlik 'aṭa daği şāhibinün 'arzını şıyānet ider. Ğamr keşret ma'nāsınadur ki 'aṭānuñ mülâyimidür ridāya muqârin olmağla isti'âre mücerrede oldı. Müreşşaha oldur ki müste'ârun minhün ya'nî müşebbehün bihün mülâyimine muqârin ola أُولَئِكَ الَّذِينَ⁵² اشْتَرَوْا الصَّلَاةَ بِالْهَدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ gibi. Āyet-i kerîmede اشْتَرَوْا müşebbehün bihdür ve istibdāl ve ihtiyār müşebbehdür ribhle ticāret müşebbehün bihün ya'nî işterānuñ mülâyimidür ki işterāya muqârin olmağla isti'âre müreşşaha oldı. Ba'zı kerre de tecrîd ile terşîh cem' olur şā'irün [64a] kavli gibi şi'r

لَدَىٰ أَسَدٍ شَاكِيَ الصَّلَاحِ مُقَدَّفٍ

لَهُ لِبَدٌ أَظْفَارُهُ لَمْ تُقْلَمِ⁵³

Neşr ya'nî bir esed katında ki silāhı tāmdu ve mülāhḥamdur ya'nî cesāmet ve dahāmet şāhibidür yāhod niçe kerre cenge ilkā olınmışdur ve kılları boynına cem' olmışdur ve tırnağları kat' olmamışdur. Mişâl-i

⁵¹Efendinin paltosu gâyet geniştir, yani sehâveti boldur. Güler yüz gösterdiği bir sırada malı kapanın elinde kalır (Müderrişoğlu, 2006: 300).

⁵²İşte onlar, hidayete karşılık dalâleti satın alanlardır. Ancak onların bu ticareti kazançlı olmamıştır (Kur'an-ı Kerim, Bakara: 16).

⁵³Ben, silahını kuşanmış ve atış yapan bir arslanın yanındayım. Öyleki, onun boynu kıllı (yeleli) ve tırnakları kesilmiştir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 510).

mezkûrda esed müşebbehün bihdür recül-i şücâ‘ müşebbehdür شَاكِي الصَّلَاحِ tecrîddür ki recül-i şücâ‘ un mülâyimidür muqazzefle لَبِدُ أُظْفَارُهُ لَمْ تُقَلِّمْ tersîhdür ki esedün mülâyimidür. Ve daği ma‘lûm olsun ki aqsâm-ı şelâse beyninde tersîh sâ’irinden eltaf ve eblağdur. Zirâ teşbîhde olan mübâlağanuñ taḥkîk ve taḥviyyesini müstemildür. Ve daği ma‘lûm olsun ki tersîh ve taḥyîlden her biri müşebbehün bihün ba‘zı levâzım-ı⁵⁴ müşebbehe işbâtdur. Ammâ beynlerinde fark budur ki müşebbehün bihün levâzımından olan emr müşebbehe muḳârin olursa taḥyîliyyedür [64b] ezfârûñ meniyyeye muḳâreneti gibi ammâ müşebbehün bihe muḳârin olursa tersîhiyyedür رَأَيْتُ أَسَدًا يَقْتَرِسُ gibi.

Taḳsîmü'l-İsti‘âre bi-İ‘tibârî'l-Ḳarîne

Ma‘lûm olsun ki çünki isti‘ârede bir ḳarîneden lâzım oldıysa ḳarîne daği yâ emr-i vâhid olur رَأَيْتُ أَسَدًا يَزِمِي gibi yâ emr-i vâhiddeden ekşer olur şâ‘irün ḳavli gibi

فَإِنْ تَعَاَفُوا الْعَدْلَ وَالْإِيمَانَ

فَإِنَّ فِي آيْمَانِنَا نِيرَانًا⁵⁵

Neşr ya‘nî ḳavm ‘ahd ile îmânî kerîh görürlerse taḥkîk bizüm şağ ellerimizde âteş gibi yalabuz ḳılıçlar vardır. Mişâl-i mezkûrda süyûf müşebbehdür nîrân müşebbehün bihdür ‘alâḳa ya‘nî vech-i teşbîh leme‘ândur. تَعَاَفُوا kelimesi ‘adl ile îmandan her birine ta‘alluḳı ḳarîne-i müte‘addidedür ki nîrândan murâd süyüfdür yâhod me‘ânî-i mülte‘ime olur. Ya‘nî ba‘zısı ba‘zısına murtabıt şöyle ki من حيث الجموع ḳarîne olur. Ve illâ her biri ‘alâ-ḥidetin ḳarîne olmaz şâ‘irün ḳavli gibi şî‘r

وَصَاعِقَةٌ مِنْ نَصْلِهِ تَنْكُفِي بِهَا

عَلَى أَرْوُسِ الْأَقْرَانِ خَمْسُ سَحَابٍ⁵⁶

Ya‘nî memdûhuñ [65a] naşl-i seyfinden şâdir olan çok şâ‘ıḳayı beş seḫâb ya‘nî memdûhuñ enâmili aḳrânınuñ ve emşâlinuñ başlarına döker ve ol şâ‘ıḳa ile anları helâk ider dimekdür. Mişâl-i mezkûrda enâmil seḫâba teşbîh olınmışdur vech-i teşbîh cüd ve ‘umûm-ı ‘aḫyâdur ḳarînesi me‘ânî-i mülte‘imedür. Ya‘nî zîkr-i şâ‘ıḳa ve naşl-i seyfinden şudûrını beyân ve zîkr-i أَرْوُسِ aḳrân ve ‘aded-i seḫâyibi beyândur. Pes bu mezkûrâtun cemi‘ sinden zâhir oldı ki seḫâyibden murâd enâmildür.

Taḳsîmü'l-İsti‘âre bi-İ‘tibârî'l-Ḥarafeyn ilâ Vifâḳiyye ve ‘Înâdiyye

Ma‘lûm olsun ki isti‘âre ḫarafeyni ya‘nî müste‘ârun leh müste‘ârun minh i‘tibârîyle yâ vifâḳiyye yâ ‘înâdiyyedür. Vifâḳiyye oldur ki ḫarafeyni şey‘-i vâhidde müctemi‘ olmaḳ mümkün ola⁵⁷ أَوْ مِنْ كَانَ مَيْتًا gibi. Mişâl-i mezkûrda ihyâ hidâyet için isti‘âre ḳılınmışdur ki ikisi ma‘an şaḫş-ı vâhidde ictimâ‘ı mümkündür. Ve mişâl-i mezkûrda meyyit dâll için isti‘âre [65b] ḳılınmışdur lâkin ḫarafeynün ictimâ‘ı mümkün degüldür. ‘Înâdiyye oldur ki ḫarafeynün şey‘-i vâhidde ictimâ‘ı mümkün olmaya ism-i ma‘dûmi

⁵⁴ Metinde şeklinde imlâ edilmiştir.

⁵⁵ Eđer adalet ve yeminleri çok görüyorsanız, bilin ki bizim yemin taahhütlerimiz kılıçlarımızdır. Sizi onlarla yola getirir ve adaleti kabule icbâr ederiz (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 489).

⁵⁶ Övülen kişinin kılıcının keskinliğinden öyle şimşekler çakıyor ki, onları beş bulut, savaşılanın başları üzerinde döndürüp durur (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 489).

⁵⁷ O kimse ölü iken sonra onu dirilttik (Kur‘ân-ı Kerîm, En‘âm: 122).

mevcûda isti'âre idüb مَعْدُومًا رَأَيْتُ الْفُلَانَ kavluñ gibi. Mişâl-i mezkûrda vücûd ile 'ademüñ şey'-i vâhidde ictimâ'ı mümkün degüldür vech-i şebeh 'adem-i nef' dür. İsti'âre-i tehekkümiyye ve isti'âre-i temlîhiyye 'inâdiyye envâ' indandur. Ta'rîfleri النَّاسُ فِي ضِدِّهِ مَعْنَاهَا الْحَقِيقِيَّ أَوْ نَقِيضِهِ لِتَنْزِيلِ النَّضَادِ وَ التَّنَاقُضِ مِثْلَ النَّاسِ الْبَشَرِ أَوْ تَمْلِيحٍ 58 ya'nî şol kelimedür ki ma'nâ-yı haqîkîsinüñ zıddında yâ naqîzinde isti'mâl olına tehekküm ve temlîh ya'nî istihzâ ve zârâfet vesâyetiyle tezâdı yâ tenâkuzı tenâsüb menziline tenzîl itmek için. Mişâlleri فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ gibi. Mişâl-i mezkûrda 'alâ sebîlü't-tehekküm ve'l-istihzâ beşâret inzâr için isti'âre kılınmışdur inzârı beşâret cinsine idhâl ile. Mişâl-i âher 'alâ [66a] sebîlü't-temlîh ve'z-zârâfet esedi recül-i cebânda isti'mâl itdikde رَأَيْتُ أَسَدًا kavluñ gibi. Mişâl-i evvelde tebşîr ile inzârüñ cihet-i vâhiddden ictimâ' mümkün olmaduğı gibi kezâlik mişâl-i şânide şecâ'at ile cübñüñ ictimâ'ı mümkün degüldür.

Тақсиму'л-İsti'âre bi-İ' tibârî'l-Câmi' ilâ Kısmeyn

Ma'lûm olsun ki isti'âre câmi' i'tibârîyle iki kısmdur. Kısm-ı evvel oldur ki câmi' ya'nî şarafeynüñ iştirâki olan şey'i şarafeynüñ mefhûmlarında dâhil ola misâli خَيْرُ النَّاسِ رَجُلٌ يُمَسِّكُ بَعَانَ فَرَسِهِ كُلَّمَا 59 Ya'nî nâsuñ hayırlısı şol recüldür ki cihâda müsta'id olub feresinüñ dizginini tutar her bâr ki bir şayha işide ol şayhadan yaña uçar ya'nî sür'at ider. Yâhod şol recüldür ki nâsdan 'uzlet idüb dağ başında sâkin olur ve gânemciklerini ra'î idüb [66b] anuñla emr-i me'âşında iktifâ eyler mevt gelinceye dek. Hâdiş-i şerîfde tayrân 'adv için isti'âre olınmışdur. Ya'nî 'adv müşebbehdür tayrân müşebbehün bihdür câmi' ya'nî vech-i teşbih kaç'-ı mesâfe li-sür'atındur ki şarafeynüñ mefhûmlarında dâhıldür. Mişâl-i âher وَقَطَعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَّمًا 60 gibi. Âyet-i kerîmede ittîşâl-i ecsâmı izâle için vaz' olınan taqtî' tefriğ-i cemâ'at için isti'âre kılındı. Ya'nî tefriğ-i cemâ'at müşebbehdür taqtî' müşebbehün bihdür câmi' ya'nî vech-i şebeh izâle-i ictimâ'dur ki şarafeynüñ mefhûmlarında dâhıldür. Kısm-ı şânî oldur ki câmi' şarafeynüñ mefhûmlarında dâhil olmaya recül-i şücâ ile esed beyninde olan câmi' gibi ki şecâ'atdur şarafeynüñ mefhûmlarında dâhil degüldür. Mişâl-i âher

قَامَتْ نُظُلِّي مِنَ الشَّمْسِ

نَفْسٌ أَعْرُ عَلَيَّ مِنْ نَفْسِي

قَامَتْ نُظُلِّي وَمِنْ عَجَبِ

شَمْسٌ نُظُلِّي مِنَ الشَّمْسِ 61

Mişâl-i [67a] mezkûrda şems müşebbehün bihdür gulâm-ı cemîl müşebbehdür vech-i teşbih hüsñ ü behâdur ki şarafeynüñ mefhûmlarında dâhil degüldür.

⁵⁸ Bu ikisi, kelimenin gerçek manasının zıttında veya manalarının nakzında kullanılır. Teşbih babında da açıklaması geçtiği gibi tahakküm ve temlîh vasıtasıyla tezadı veya tenakuzu tenâsüb mertebesine indirmede kullanılan istiaredir (Arslan, 2014: 620).

⁵⁹ En hayırlı geçim yolunu tutanlardan biri, Allah için savaşmak üzere atının dizginlerine yapışan kimsedir. O kimse savaşa çağırın veya yardım isteyen bir ses duyunca, ölümü göze alıp atının sırtında o yana doğru uçar veya ölümün kol gezdiği yerlere dalar. Yahut bir tepenin başında veya bir vâdinin içinde koyunlarını otlatan kimsedir. Bu zât namazını kılar, zekâtını verir, ölüncüye kadar Rabbine ibadet eder ve insanlara hep iyilik yapar (İmâm Nevevî, 2001: 137).

⁶⁰ Onları (yahudileri) grup grup yeryüzüne dağıttık (Kur'ân-ı Kerîm, A'râf: 168).

⁶¹ Nefsimden daha değerli olan bir kişi, beni güneşten gölgelemek için ayağa kalktı. Beni gölgelemek için ayağa kalktı. Hayret-i muciptir ki, beni güneşten korumaya çalışan bir güneştir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 488).

Takşimü'l-İsti'âre bi-İ'tibâri'l-Câmi' ile'l-'Âmmiyye ve'l-Hâşşiyye

Ma'lûm olsun ki isti'âre bi-i'tibâri'l-câmi' yâ 'âmmiyyedür veya hâşşiyyedür. 'Âmmiyye oldur ki câmi' zâhir olduğundan mübtezel ola رأيتُ أسداً يرمى gibi. Câmi' şecâ'atdur ki herkesün ma'lûmidur. Hâşşiyye şol garâbedür ki aña ancak havâş muttali' olur garâbet daği ba'zı kerre nefsi-i şebehde vâki' olur şâ' irün kavli gibi

وَ إِذَا اخْتَبَى فَرُبُّوسَهُ بِعَنَائِهِ

عَلَّكَ الشَّكِيمَ إِلَى انْصِرَافِ الزَّائِرِ⁶²

Ya'nî şâ'ir feresini vaşf idüb dir ki üzerinden nüzül itdikde kaçan 'inân ile qarbüsü ihtibâ olınsa zâ'ir gelinceye dek şekimesini 'ilk ider ya'nî firâr itmez dimekdür. Mişâl-i mezkûrda feresün geminün cânibeynine mümtedd olduğu hâlde eger kaçına birağılmış dizginün [67b] hey'âtü müşebbehdür şüfîlerün ihtibâ vaqtindeki kemendinün vuķü'ı hey'âtü müşebbehün bihdür. Ya'nî qarbüs-ı sürücede 'inânun vuķü'ı için ihtibâ isti'âre olunmuşdur. Şebehün garâbeti olduğundan isti'âre de garâbe oldı. Ba'zı kerre de 'âmmiyyede taşarruf sebebiyle garâbet hâşıl olur şâ' irün kavli gibi

وَسَأَلَتْ بِأَعْنَاقِ الْمَطِيِّ الْأَبَاطِحِ⁶³

Mişâl-i mezkûrda iblün sürhıyyeti müşebbehdür ebâtihe vâki' olan süyülün seyelânı müşebbehün bihdür vech-i teşbih lînet ve selâseti müştemil olan gâyet sür'atdür. Bu şebeh zâhir ve 'âmiyydür. Ammâ taşarruf oldur ki şâ'ir سألتُ fi'lini ebâtihe isnâd idüb maııyyeye isnâd itmedi. Meşelâ سألتُ الْمَطِيَّ فِي الْأَبَاطِحِ dise garâbet bulunmazdı. Hâşılı ebâtihe isnâd olındukda dimek olur ki iblden ebâtihe mümteli oldı.

Takşimü'l-İsti'âre bi-İ'tibâri'l-Şarafeyn ve'l-Câmi' ilâ Sitteti Akşâmin

Ma'lûm olsun ki [68a] isti'âre müste'ârun minh ve müste'ârun leh ve câmi' i'tibâriyle altı kısımdur. Zîrâ şarafeyn hissiyîn olursa câmi' daği yâ hissi' olur فَأُخْرِجْ لَهُمْ عَجَلاً جَسَداً⁶⁴ gibi. Âyet-i kerîmede müste'ârun minh veled-i baqaradur müste'ârun leh Sâmirinün hıliyy-i kıbtadan düzdüğü hayevândur câmi' şekldür ki cümlesi hissidür. Yâ 'aqlî olur وَأَيُّهُ لَّهُمُ اللَّيْلُ نَسْلُخُ مِنْهُ النَّهَارِ⁶⁵ gibi. Âyet-i kerîmede selh ki keş-i cilde dirler müşebbehün bihdür mekân-ı leylden keş-i zü' müşebbehdür câmi' bir emrün terettübidür emr-i âher katında ya'nî emr-i âherün huşülü katında bir emr huşulidür. Mişâl-i mezkûrda keş-i cilde terettüb iden emr zühür-ı laħmdur keş-i zü'a terettüb iden emr zühür-ı zulmetdür ki bu terettüb 'aqlidür. Yâ muhtelif olur رأيتُ شَمْسًا gibi. Câmi' hüsn-i tal'at olursa hissidür nebâhet-i şân olursa 'aqlidür şarafeyn hissî olmazlar ise yâ cemî'si 'aqlî olur مِنْ بَعَثْنَا مِنْ مَرْفَدِنَا⁶⁶ gibi. Âyet-i kerîmede ruķâd müste'ârun minhdür [68b] mevt müste'ârun lehdür câmi' 'adem-i zühür-ı fi'ldür ki cümlesi 'aqlidür. Yâ muhtelif olur müste'ârun minh hissî olanun mişâli فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ⁶⁷ gibi. Âyet-i kerîmede müste'ârun minh kesr-i zücâcedür ki hissidür müste'ârun leh tebliğ-i risâletdür câmi' te'sşirdür ki ikisi de 'aqlidür. Müste'ârun leh hissî olanun

⁶² Dizgini eger kaçına bağlandığı vakit o at, sahibi ziyareten dönünceye kadar (ağzındaki gemi) çiğner durur (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 496).

⁶³ Dere yatakları adeta deve boyunları akıttı (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 496).

⁶⁴ (Samiri), onlara böğüren bir buzağı heykeli ortaya çıkardı (Kur'ân-ı Kerîm, Tâhâ: 88).

⁶⁵ Gece de onlar için bir ibret alametidir. Biz ondan gündüzü sıyırıp çekeriz (Yâsîn: 37).

⁶⁶ Bizi, yattığımız yerden kim kaldırdı (Kur'ân-ı Kerîm, Yâsîn: 52).

⁶⁷ Sana emrolunanı açıkça söyle (Kur'ân-ı Kerîm, Hicr: 94).

mişâli ⁶⁸إِنَّا لَمَّا طَعَى الْمَاءَ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ gibi. Āyet-i kerîmede müste'arun leh keşret-i mādur ki hissîdür müste'arun minh tekebbürdür cāmi' isti'lā-yı müfriṭdür ki ikisi de 'aqlîdür.

el-Kināyet

Ma'lūm olsun ki kināye luğatde terk-i taşriḥe dirler ammā iştilāḥda ⁶⁹لَفْظٌ أُرِيدَ بِهِ لَأَرْمُ مَعْنَاهُ مَعَ جَوَازِ إِرَادَتِهِ مَعَهُ gibi. Şöyle ki ol ma'nā-yı lāzım ile ma'nā-yı ḥaḳīkî murād olunmak cā'iz ola إِرَادَتِهِ مَعَ جَوَازِ إِرَادَتِهِ kaydıyla mecāz ta'rîf-i kināyeden ḥāric ḳaldı. Zîrā mecāzūn ḳarînesi ma'nā-yı ḥaḳīkî irādesinden māni'dür [69a] طَوِيلُ النَّجَادِ gibi ki ṭul ḳāmetden kināyedür. Mişāl-i mezkūrede ṭul ḳāmet irāde olduḡu gibi ma'nā-yı ḥaḳīkî ya'nî طَوِيلٌ نَجَادُهُ murād olunmak cā'izdür. Ve daḡı ma'lūm olsun ki kināye üç ḳısm üzeredür. Ḳısm-ı evvel oldur ki kināyeden maṭlūb olan şıfat ile nisbetūn ḡayrı ola. Bu daḡı iki nev'dür. Nev'-i evvel oldur ki kināye olan ma'nā-yı vāḥid ola ya'nî şıfatlardan bir şıfat bir mevşūf-ı mu'ayyene ihtişāşı müttefik olduḡda ol şıfat-ı maḡşūşa zıkr olunub mevşūfi murād ola şā'irūn ḳavli gibi

الصَّارِبِينَ بِكُلِّ أَيْبُضٍ مَخْدَمٍ

وَالطَّاغِيَةَ مَجَامِعِ الْأَضْغَانِ⁷⁰

Ya'nî memdūḡuñ vaşfidur ki memdūḡ olan ḳavm süyūf-ı ḳāṭı'a ile ḡāriblerdür ve sinān ile cesedler mecāmi'ine ya'nî ḳulūba ṭā'inerdür. Mişāl-i mezkūrda mecāmi'-i azḡān ma'nā-yı [69b] vāḥiddür ve ḳulūbdan kināyedür. Nev'-i şānî oldur ki kināye olan mecmū'-ı ma'ānî ola ya'nî bir şıfat aḡz olunub bir lāzım-ı aḡere zamm olına. Kezālik bir lāzım-ı aḡere daḡı zamm olına tā ki cümlesi bir mevşūfa muḡtaşş ola. Ve bu cümleñ zıkrı ile mevşūfa tevaşşul olına. Meşelā insāndan kināye olunduḡda حَيٌّ مُسْتَوَى الْقَامَةِ⁷¹ dirler. Bu mecmū'-ı ma'ānîñ zıkrı ile insāndan kināye olur. Ve daḡı ma'lūm olsun ki bu iki kināyenūn şartı mekniyyūn 'anha maḡşūş olmaḡdur tā ki kināyeden mekniyyūn 'anha intikāl ḡāşıl ola. Ḳısm-ı şānî oldur ki kināyeden maṭlūb olan şıfatlardan bir şıfat ola. Bu daḡı iki nev'dür. Nev'-i evvel oldur ki kināyeden maṭlūba intikāl bilā-vāsıṭatin ola bu nev'e ḳarîbe dirler. İntikāl daḡı sūhūlet ile olursa vāzıḡā dirler طَوِيلٌ نَجَادُهُ gibi. Ammā intikāl sūhūlet ile [70a] olmayub te'emüle ve a'māl-i fikre tevaḳḳuf eylerse ḡafıyye dirler غَرِيضُ الْقَفَا gibi eblehden kināyedür. Ḳafānuñ 'arzı şāḡibinūn belāḡetine delālet iden şey'dendür ve 'arz-ı ḳafā bi-ḡasebi'l-i'tikād melzūmdur belāḡet lāzımdur. Lākin bu intikālde ḡafā olduḡından herkes muṭṭalî olmaz ḡafānuñ vechi 'arz-ı ḳafā bi-ḡasebi'l-i'tikād melzūm olduḡudur. Nev'-i şānî oldur ki kināyeden maṭlūba intikāl bi-vāsıṭatin ola bu nev'e ba'ide dirler كَثِيرُ الرَّمَادِ gibi miżyāfdan kināyedür. Mişāl-i mezkūrda vesāyiṭ keşiredür zîrā kesret-i remāddan kesret-i iḡrāk-ı ḡaṭaba intikāl olunur kesret-i iḡrāk-ı ḡaṭabdan kesret-i ṭabāyiḡe intikāl ve kesret-i ṭabāyiḡden kesret-i ekeleye intikāl ve kesret-i ekeleden zayfāna intikāl olunur kesret-i zayfāndan maḡşūd olan miżyāfa intikāl olunur. Bu nev' vesāyiṭūn keşreti i'tibāri ile ḡafıyye olur ḳilleti [70b] i'tibāri ile vāzıḡa olur مَهْزُولُ الْفَصِيلِ ve جَبَانُ الْكَلْبِ gibi. Ḳısm-ı

⁶⁸ Şüphesiz su bastıḡı vakit sizi gemide biz taşıdık (Kur'ân-ı Kerîm, Hāka: 11).

⁶⁹ Kendisiyle hakiki manayı murad etmenin caiz olmasıyla birlikte asıl itibarıyla hakiki mananın lāzımının murad edildiḡi bir lafızdır (Ustaosmanoḡlu ve Şahin, 2012: 535).

⁷⁰ Onlar keskin ve mücellâ kılıçla düşmeni (v)urucu, kin ve hased yataḡını, yani düşmenin kalplerini yarıcıdır (Müderrişoḡlu, 2006: 305).

⁷¹ Diridir, duruşu diktir, tırnakları genişdir (Ustaosmanoḡlu ve Şahin, 2012: 540).

şâliş oldur ki kinâyeden maflüb olan nisbet ola ya' nî bir emri emr-i âhère yâ işbât yâ nefy ola işbâtuñ mişâli şâ' irüñ kavli gibi şî' r

إِنَّ السَّمَاخَةَ وَالْمُرْوَةَ وَالنَّدَى

فِي قُبَّةٍ ضُرِبَتْ عَلَى الْبَنِّ الْحَشْرَجِ⁷²

Nesr mişâl-i mezkûrda bu şıfâtuñ İbnü Hâşrec'e şübütü kinâye tarîkı ile olmışdur. Ya' nî İbnü Hâşrec bu şıfatıyla mevşüfdur diyü taşrih olunmayub belki İbnü Hâşrec üzere mazrûbe olan kubbeye olduğın ifâde itmekle işbât olunmuşdur. Zirâ bir emri bir kimsenüñ mekânına ve hayyızine işbât itmek kendi zâtına işbât itmekdür. Mişâl-i âher

الْمَجْدُ بَيْنَ ثَوْبَيْهِ وَالْكَرَمُ بَيْنَ بُرْدَيْهِ⁷³

gibi. Bu mişâlde daği mecd ve keremüñ şübütüyle taşrih olunmayub belki bürdeyle şevbine işbât ile şâhib-i [71a] mecd ü kerem olmasından memdühüñ kinâye olunmuşdur. Nefyüñ mişâli وَ الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ يَدِهِ و لِسَانِهِ⁷⁴ gibi. Mişâl-i mezkûrda mûzîden şıfat-ı İslâm'ı nefyden kinâye olunmuşdur. Ve daği ma' lûm olsun ki kinâye 'urziyye ola ya' nî bir mevşüf gayr-ı mezkûr için sevka olsa ol kinâyeye ta' rîz dirler الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ يَدِهِ و لِسَانِهِ gibi. Ammâ lâzım ile melzûm beyninde vesâyiğ keşîre olsa ol kinâyeye telviğ dirler كَثِيرُ الرَّمَادِ gibi. Ammâ lâzım ile melzûm beyninde vesâyiğ-i çalile olsa lüzümüñ hafâsıyla ol kinâyeye remz dirler عريض القعد و عريض الوساده gibi. Ammâ lâzım ile melzûm beyninde vesâyiğ-i çalile olsa lüzümda hafâ olmaksızın ol kinâyeye imâ ve işâret dirler şâ' irüñ kavli gibi şî' r

أَوْ مَا رَأَيْتَ الْمَجْدَ الْقَى رَحْلَهُ

فِي آلِ طَلْحَةَ ثُمَّ لَمْ يَتَحَوَّلْ⁷⁵

والحمد لله [b71] على الاتمام و الصلوة و السلام على اشرف خلقه محمد سيد الانام و على اله العظام و اصحابه الكرام الى يوم الحشر و القيام

Sonuç

Bu çalışmada *Telhîs*'in, mütercimi bilinmeyen Türkçe kısmî tercümelerinden birisi ele alınmıştır. Çalışmada ele alınan tercümenin kim tarafından, nerede ve ne zaman yapıldığı belli değildir. Bu durum, *Telhîs* tercümeleleri yazıldıkları tarih göz önüne alınarak sıralandıklarında, eserin; *Telhîs*'in kaçınıcı tercümesi olduğu üzerine herhangi bir şey söylemeyi güçleştirmektedir.

Eserde zaman zaman *Telhîs*'te bulunmayan misaller getirilmesi, *Telhîs*'te bir mısra'ı şâhid gösterilen beyitlerin diğèr mısra'ına da yer verilmesi, şâhid gösterilen âyet, hadis, mısra, beyit ve cümlelerin genellikle istişhâd yönlerinin belirtilmesi, mecâz-ı mürselin *Telhîs*'te bulunmayan 16 alâkasına daha misâllerle yer verilmesi, belâgatle ilgili terimlerin tariflerinin

⁷² Cömertlik, insanî özellikler ve bolca ihsan, İbn-i Hazrec'in üzerine bina edilen kubbenin içindedir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 542).

⁷³ Şeref iki elbisesi arasında, kerem de iki bürdesi arasındadır (Arslan, 2015: 106).

⁷⁴ Müslümân dilinden, elinden müslümânların selâmette kaldığı kimsedir (Sofuoğlu, 1987: 167).

⁷⁵ Sen cömertliğin âl-i Talha'nın içine yükünü attığını ve oradan da çıkmadığını görmedin mi (Arslan, 2015: 111).

yapılması vb. gibi hususlar, eseri motamot bir tercüme olmaktan çıkarıp ona şerh özelliği de kazandırmaktadır. Böylece mütercimın motamot bir tercüme yerine okuyucunun metni anlamasını hedef alan açıklayıcı bir tercüme yöntemine başvurduğunu söylemek mümkündür. Metnin dışına çıkılarak okuyucuya fazladan sunulan bu açıklamalar, aynı zamanda eserin Telhîs tercümeleri veya belâğatin konuları üzerine araştırma yapacak kişilere katkı sağlayacağını da göstermektedir.

Kaynaklar

- ARSLAN, M. A. (2014). *Muhtasarul-Meani Tercümesi*. C. 2. Diyarbakır: Seyda Yayınları.
- ARSLAN, M. A. (2015). *Muhtasarul-Meani Tercümesi*. C. 3. Diyarbakır: Seyda Yayınları.
- BENLİ, A. S. (1991). *Başlangıçtan Fatih Devri Sonuna Kadar Belagata Dair Eser Veren Osmanlı Âlimleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DURMUŞ, İsmail (2002). Kazvîni Hatîb. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 25, 156-157.
- İmam Nevevî (2001). *Riyâzü's-Sâlihîn*. (Terc. M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük), İstanbul: Erkam Yayınları, <http://www.kaabalive.net/indirDiger/R%C4%B0YAZUSSALIHIN.pdf> [erişim tarihi: 12.07.2016].
- İSHAKOĞLU, Ö. (2004). *Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkıları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAÇAR, M. (2015). Muhtasar Bir Belâgat Metni: Mefhûmu't-Telhîs. *Littera Turca*, C. 1, S. 2, 45-64.
- KOÇU, R. E. (1958). *İstanbul Ansiklopedisi*. C. 1, İstanbul: Tan Matbaası.
- KUT, G. ve BAYRAKTAR, N. (1984). *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- MÜDERRİSOĞLU, A. (2006). *Telhîs Ebyâtının Şerhi Binbir Hakikat*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- SARAÇ, M. A. Y. (2004). Osmanlı Döneminde Belâgat Çalışmaları. *Journal of Turkish Studies Günay Kut Armağanı*, III, 311-344.
- SARAÇ, M. A. Y. (2013). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. 11. Baskı. İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.
- SOFUOĞLU, M. (1987). *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. C. 1. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ŞABAN, İ. (2008). XIX. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinin Belagata Dair Eserleri. *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, S.13, 119-134.
- ŞABAN, İ. (2011). Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Dair Eserleri. *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, S.17, 108-132.
- USTAOSMANOĞLU, M. Ş. ve ŞAHİN, H. İ. (2012). *Telhîs Tercümesi (Kur'an'daki Edebiyat)*. İstanbul: Hanifiyye Kitabevi.
- YALAR, M. (1997). *el-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat İlmindeki Yeri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.